

Vilniaus universiteto
Filosofijos fakulteto
Filosofijos institutas

Vytautas Vyšniauskas

Filosofijos studijų programa
Magistro darbas

**Evoliucinis natūralizmas ir teistinė jo alternatyva:
nepavykusi kontroversija**

Darbo vadovas: prof. dr. Naglis Kardelis

Vilnius
2021

Turinys

Santrauka	3
Summary	4
Įvadas	5
1. Skirtys ir sąvokos	8
1.1. Natūralizmai ir fizikalizmas	8
1.2. Teizmas	11
1.3. Episteminis perėjimas ir pareitis	12
2. Natūralizmo argumentų kritika	13
2.1. Metodologinio ir ontologinio natūralizmų implikacinio santykio nepagrįstumas	13
2.2. Episteminio statuso problema metodinėje nuostatoje	15
2.3. Fizikos užbaigtumo kelias link skeptinio solipsizmo	18
3. Teizmo argumentų kritika	23
3.1. Evoliucinis argumentas prieš natūralizmą	23
3.2. Alternatyvos natūralizmui poreikio nepagrįstumas	25
3.3. Teizmo kaip alternatyvos nerelevantiškumas	29
4. Kontrargumentai ir kontroversijos nesėkmės apžvalga	34
4.1. Kontrargumentai natūralizmo kritikai	34
4.2. Kontrargumentai teizmo kritikai	37
4.3. Kontroversijos nesėkmės apžvalga	39
Išvados	47
Literatūra	49

Santrauka

Evoliucinis natūralizmas ir teistinė jo alternatyva: nepavykusi kontroversija

Darbe nagrinėjami argumentai už natūralizmą ir teizmą kaip viena kitai alternatyvias metafizines pozicijas, grindžiamas jų suderinamumo su gamtos mokslų praktika ir metodika požiūriu. Konkrečiai svarstomi metodologinio ir ontologinio natūralizmų tarpusavio santykio bei asmens pažintinių gebų patikimumo klausimai lyginant teistinę ir natūralistinę ontologiją. Abejų klausimų aktualumas grindžiamas iki šiol nerimstančiais ginčais dėl jų. Remiantis abiejų pozicijų kritikų argumentais, kurių ginamoms ontologinėms nuostatomis darbe neįsipareigojama, siekiama argumentuoti, kad nei gamtamoksliu grįsti argumentai už natūralizmą, nei evoliuciškai grįsti argumentai už teizmą nėra pakankami ginamų pozicijų teisingumui paremti. Darbe ginama tezė, jog kontroversija dėl evoliucinio natūralizmo ir teizmo kaip jo alternatyvos yra nepavykusi, nes natūralizmas kaip metafizinė pozicija savime nekyla iš metodologinio natūralizmo ir nėra epistemiškai pagrįstas gamtamokslio pagrindu, o teizmas neužtikrina pažintinių gebų patikimumo ir todėl jo atžvilgiu apskritai nesudaro alternatyvos natūralizmui. Parodoma, jog evoliucinis argumentas prieš natūralizmą gali vesti į skepticizmą pažintinių gebų atžvilgiu tiek pat, kiek šiuo argumentu tokia yda priskiriama natūralizmui. Darbe pateikiamus argumentus lydi nuostata, jog pasirinkimas tarp natūralizmo ir teizmo kaip metafizinių pozicijų yra nerelevantiškas gamtamoksliu atžvilgiu, ir nei gali būti juo pagrįstas, nei kaip nors gali jį praturtinti ar pastiprinti. Sykiu tai ir pagrindinė darbo išvada, sutampanti su pripažinimu, kad kontroversija tarp išanalizuotų pozicijų nėra sėkminga, nes pernelyg remiasi praktiniais argumentais, kurie nuskurdina diskusiją dėl teorinių pozicijų.

Raktiniai žodžiai: natūralizmas, teizmas, evoliucija, fizikos užbaigtumas, pažintinių gebų patikimumas, skepticizmas

Summary

Evolutionary Naturalism and its Theistic Alternative: A Failed Controversy

The paper examines arguments for naturalism and for theism as alternative metaphysical stances in regard to their reconciliation with practice and methods of natural science. Particularly, the question of interrelation between methodological and ontological naturalism is being considered along with the question of reliability of one's cognitive faculties compared in either theistic or naturalistic ontology. The relevance of both issues emerges from currently ongoing polemic on these topics. While employing the arguments used by critics of both positions, their ontological stances are not being adopted in this paper; following these arguments and adding one's own, the paper seeks to provide reasoning that neither arguments for naturalism based on natural science nor evolution-based arguments for theism are sufficient for justifying respective stance. The main thesis of this paper claims that the controversy between evolutionary naturalism and theism have failed, because naturalism as a metaphysical stance is not entailed by methodological naturalism and therefore is not epistemically sound on the basis of natural science, whereas theism does not warrant reliability of cognitive faculties and therefore does not constitute an alternative for naturalism with regard to this reliability. The paper demonstrates that evolutionary argument against naturalism can lead towards skepticism about reliability of cognitive faculties as much as naturalism is claimed to lead by the very argument. The arguments provided in this paper are attended by the attitude that one's choice of metaphysical stance between naturalism and theism is irrelevant in regard to natural science, and therefore neither can be justified by it nor is capable of enriching or enhancing that science. It's also the main conclusion consisting with acknowledgment that controversy between analyzed stances is not successful, for it rests unduly on practical reasoning by which the richness of discussion about theoretical stances is being robbed off.

Keywords: naturalism, theism, evolution, completeness of physics, reliability of cognitive faculties, skepticism

Ivadas

Problemos formuluotė. Šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje „natūralizmas“ yra viena dažniausiai sutinkamų sąvokų. Ji išreiškia tarp šios krypties filosofų vyraujantį įsitikinimą (Papineau, 2020 [2007], §0; Clark, 2016, p. 1), kuris net gali pretenduoti į visos analitinės filosofijos ideologinio orientyro statusą (Kim, 2003, p. 84). Kaip metafizinė pozicija, neigianti negamtinę tikrovę ir apribojanti tikrovės sąvoką vien tuo, ką apima gamtos mokslų tyrimai, natūralizmas jau trisdešimt metų turi ryškų kritiką. Alvinas Plantinga (1993, 2011B) iki šiol kelia diskusijas dėl savo antinatūralistinės pozicijos, kurią grindžia tiek bandydamas parodyti natūralizmo prieštarumą ir nepagrįstumą, tiek siūlydamas jam alternatyvą krikščioniško teizmo pavidalu.

Plantingos opozicija natūralizmui kyla platesniame mokslo ir religijos santykio kontekste, todėl yra nukreipta visų pirma į epistemologinę problematiką. Konkrečiai keliamas klausimas dėl to, kiek patikimomis gali būti laikomos biologinių organizmų, įskaitant žmogų ir omenyje turint visų pirma būtent jį, pažintinės gebos. Būtent šios problemos atžvilgiu natūralizmas ir teizmas matomi kaip konkuruojantys požiūriai. Svarbu pažymėti, kad Plantinga nesiūlo teizmo kaip alternatyvos mokslui. Priešingai, jo keliamą problemą užklausia ne mokslą, o natūralizmą kaip metafizinę poziciją, kuri esą yra su tuo mokslu nesuderinama, o teizmas pristatomas kaip alternatyva, kuri su mokslu gali būti suderinta kur kas sėkmingiau. Todėl Plantingos oponentų ir šalininkų diskusijose susiformuoja kontroversija tarp fizinės ir biologinės evoliucijos būdu pažintinių gebų patikimumą grindžiančio natūralizmo ir teizmo, kuris tokius aiškinimus laiko nepakankamais ir apeliuoja į gamtinę tikrovę peržengiančias antgamtinės priežastis, įkūnytas Dievo idėjoje.

Dėl geriausio pažintinių gebų patikimumo užtikrinimo ir paaiškinimo besivaržančių tokio evoliucinio natūralizmo ir teizmo pozicijų kontroversija ir yra šio darbo objektas. Siekiama įvertinti kontroversijos sėkmę analizuojant argumentus tiek už vieną, tiek už kitą poziciją, ir žiūrint, kiek pagrįsti abiejų pusių argumentai ir jų pagrindu daromos išvados apie vienos ar kitos pozicijos pranašumą.

Aktualumas. Diskusijos dėl natūralizmo ir teizmo konflikto įprastai vyksta susitelkiant ties viena iš šių pozicijų ir atskirai nagrinėjant jos pagrįstumą. Atviras lygiagretus abiejų pozicijų pagrįstumų ar suderinamumo su gamtos mokslais lyginimas pasitaiko kur kas rečiau.

Natūralizmo kaip metafizinės pozicijos pagrįstumas svarstomas jo santykyje su metodologiniu natūralizmu. Dauguma tų, kurie linkę atmesti natūralistinę ontologiją, teigia tarp šių natūralizmų esant vidujai neperžengiamą prarają, t. y. sąlygojančio ryšio nebuvimą (Craig, 2001 [2000]; Plantinga, 2006, 2008, 2011A, 2011B; Sinclair, 2012; Brown, 2013; Boucher, 2020). Tuo

tarpu besilaikantieji metafizinio natūralizmo yra linkę manyti, kad metodologinis ir ontologinis natūralizmai yra neatsiejami ir vienas kitą implikuoja (Schafersman 1997, Montero, Papineau 2016), nors ir ne visi natūralizmo šalininkai teigia tokį sąryšingumą.

Tuo tarpu teizmo šalininkai, turėdami atskirų argumentų už teizmą, natūralizmo kontekste savąjį teizmą grindžia ne patį savaime, o tik kaip geresnę alternatyvą natūralizmo atžvilgiu. Todėl pagrindinė argumentų kryptis veda link natūralizmo kritikos, tik kurią pateikus pristatomi argumentai už tai, kad teizmas neturi tų trūkumų, kuriais pasižymi natūralizmas. Pagrindinis tokios kritikos ir ją lydinčių argumentų šaltinis yra Plantingos evoliucinis argumentas prieš natūralizmą. Jo šalininkai teigia, kad šis argumentas, tvirtinantis, jog natūralizmas implikuoja skepticizmą pažintinių gebų atžvilgiu, natūralistinei pozicijai implikuoja tokį skeptinį scenarijų, kuris negali būti išvengtas kitoms skepticizmo rūšims tinkančiais argumentais (Slagle, 2015). Teigiama, esą teizmas kaip natūralizmo alternatyva negali būti kaltinamas tokiu pačiu skepticizmu, nes skepticizmas plaukia iš paties natūralizmo prielaidų, o su teizmo prielaidomis taip nėra (Sosa, 2007, 2018; Jong, Visala, 2014). Argumento priešininkai mano, kad kaip tik teizmo prielaidos veda į dar didesnę skepticizmą (Nieminen *et al.*, 2017), kiti ieško prieštaravimų Plantingos argumento prielaidose (Wunder, 2008, 2013) arba neigia jo esminę prielaidą, kad natūralioji atranka abejinga teisingų įsitikinimų atžvilgiu (Ramsey, 2002; Swinburne, 2004; Lee, 2009; Ye, 2011; Boundry, Vlerick, 2014; Deem, 2018). Esama ir iš dalies sutinkančių su natūralizmo kritikų argumentais, tačiau juos interpretuojančių natūralizmui palankia linkme (Hardcastle, 2016).

Tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas – pateikti natūralizmo ir teizmo pozicijų prielaidų ir argumentų analizę bandant parodyti abiejų pozicijų argumentų nepakankamumą ir tokiu būdu pagrįsti tarp jų vykstančios kontroversijos nesėkmę. Nesėkmė šiuo atveju suprantama kaip abiejų pozicijų argumentų ir kritikos viena kitai nepakankamumas bei reikšmingi trūkumai, kurie neleidžia kurios nors pozicijos laikyti ne tik pranašesne kitos atžvilgiu, bet ir traktuoti jų kaip viena kitos alternatyvų apskritai.

Tikslo siekiama keturiais žingsniais, papunkčiui atitinkančiais struktūrinės darbo dalis:

- 1) pirmiausia nuskaidrinant pagrindines darbe vartojamas sąvokas ir skirtis, leidžiančias adekvačiau suvokti pačią problemą ir jos mastą;
- 2) pateikiant pagrindinių natūralizmą grindžiančių argumentų analizę, rodančią jų nepakankamumą ir ydingumą;
- 3) lygiai taip pat pateikiant pagrindinių teizmą kaip natūralizmo alternatyvą grindžiančių argumentų analizę, rodančią ir šių nepakankamumą bei ydingumą;
- 4) išanalizavus abiejų pozicijų argumentus, pateikiant platesnę jų nepakankamumo apžvalgą ir pagrindimą, sykiu pristatant galimus kontrargumentus ginamai pozicijai ir pateikiant pagrindą jiems atremti.

Tezė. *Kontroversija dėl evoliucinio natūralizmo ir teizmo kaip jo alternatyvos yra nepavykusi, nes natūralizmas kaip metafizinė pozicija savaime nekyla iš metodologinio natūralizmo ir nėra epistemiškai pagrįstas gamtamokslio pagrindu, o teizmas neužtikrina pažintinių gebų patikimumo ir todėl jo atžvilgiu apskritai nesudaro alternatyvos natūralizmui.*

Darbo naujumas. Darbe metodologinio ir ontologinio natūralizmų sąryšis neigiamas bandant parodyti ne tik implikacinio santykio tarp jų nebuvimą, bet ir apskritai naujai keliant jų nesuderinamumą metodiniu požiūriu. Darbe novatoriškai keliamas priekaištas Plantingos evoliuciniam argumentui prieš natūralizmą, kad jis pats, nepriklausomai nuo pasirinktos ontologinės pozicijos, užtraukia tokį pat skepticizmą pažintinių gebų atžvilgiu, kokį priskiria natūralizmui, o teizmui keliamas priekaištas, kad jis apskritai nėra alternatyva natūralizmo atžvilgiu net ir tuo atveju, jeigu būtų teisingas. Į diskusiją įsitraukia remiantis abiejų kontroversijos dalyvių argumentais, bet sykiu neperimant nė vienos iš šių pozicijų ir vengiant jų implikuojamų ontologinių įsipareigojimų. Tokiu būdu analizė lieka griežtai diskursyviame lygmenyje, o nuo problemos anapus nagrinėjamų argumentų apskritai atsiribojama.

Metodika. Darbe daugiausiai remiamasi abiejų kontroversijoje dalyvaujančių pusių – natūralizmo ir teizmo – kritikų argumentais, su kurių pagalba siekiama parodyti tiek vienos, tiek ir kitos pozicijos nepakankamumą, sykiu neįsipareigojant priešingai pozicijai nei ta, kuri tuo metu kritikuojama. Konkrečiai dėl natūralizmo pagrįstumo ir jo kilmės iš metodologinio natūralizmo ar mokslo pasiekimų apskritai pritariama tokio požiūrio oponentams (Craig, 2001 [2000]; Plantinga, 2006, 2008, 2011A, 2011B; Sinclair, 2012; Brown, 2013; Boucher, 2020), o dėl teizmo kaip natūralizmo alternatyvos pažintinių gebų patikimumo atžvilgiu pritariamai remiamasi tokio teizmo supratimo kritikų argumentais (Ramsey, 2002; Swinburne, 2004; Lee, 2009; Ye, 2011; Wunder, 2008, 2013; Boundry, Vlerick, 2014; Nieminen *et al.*, 2017; Deem, 2018). Tačiau pritariamai nesiremiam nė vienos pusės argumentais už jų ginamas pozicijas, apsiribojant tik jų argumentais prieš tas pozicijas, kurioms šie oponuoja.

1. Skirtys ir sąvokos

Ši dalis skirta pagrindinių darbe vartojamų sąvokų paaiškinimui ir apibrėžimui, nurodant esmines takoskyras, skirtumus ir panašumus arba sutaptį tarp jų.

1.1. Natūralizmai ir fizikalizmas

Natūralizmo terminas gali nurodyti daugybę skirtingų dalykų, tačiau kone visais atvejais jis vienaip ar kitaip susijęs arba su pažinimo apribojimu gamtotyros metodais, arba su visų pažinimo formų didesne ar mažesne redukcija į gamtos mokslus ir jų metodus, arba su pačios tikrovės sąvokos apribojimu ties tuo, ką gali iširti gamtos mokslai. Kol kalbama apie metodinį lygmenį, tikrovės klausimas apskritai yra antraeilis ir nesvarbus. Tačiau pretenzija gamtos mokslų pagrindu apriboti pačią tikrovę iš metodinio lygmens pereina į ontologinį. Neretai šokinėjimas nuo vieno natūralizmo supratimo prie kito nėra eksplikuojamas, tačiau skirtingi autoriai šią sąvoką naudoja lyg kalbėtų apie tą patį dalyką.

Tais atvejais, kai autoriai pasivargina paaiškinti, ką reiškia „natūralizmas“, įprasčiausia apibrėžtis remiasi antgamtinių esinių (dievų, sielų, dvasių ir pan.) atmetimu (De Caro, Macarthur, 2004, p. 2). Būtent toks natūralizmo supratimas labiausiai ir kliūva tiems, kas save laiko natūralizmo priešininkais. Kaip teigia Dallasas Willardas, visas natūralizmo formas vienijanti tema yra *anti-transcendentizmas*¹ (2001 [2000], p. 45), tad konfliktas tarp natūralizmo ir teizmo neišvengiamas. Tuo tarpu pats Plantinga pabrėžia, kad natūralizmas epistemologijoje geriausiai atsiskleidžia teistinės antropologijos (Plantinga, 1993, p. 46) ir antgamtinius esinius pripažįstančios metafizikos kontekste² (*ibid.*, p. 194). Vadinasi, jo prieštaravimas natūralizmui apima tik ir tik ontologinį lygmenį, susijusį su negamtinės (virš-gamtinės, ant-gamtinės, po-gamtinės ar anapus-gamtinės) tikrovės ir tokią tikrovę atitinkančių esinių egzistavimo neigimu. Kadangi filosofo argumentai ir kritika yra nukreipti tik į tokio pobūdžio natūralizmą, patogumo dėlei, kai nėra nurodoma kitaip, Plantinga savo darbuose „natūralizmu“ ir vadina tiesiog negamtinių – tokių kaip

¹ Tačiau natūralizmas kaip anti-transcendentinė filosofija galioja tik įprastoms transcendencijos sampratoms, siejamoms su būtimi anapus patyrimo ar suvokimo. Pavyzdžiui, Arvydo Šliogerio juslinės transcendencijos samprata galėtų būti derinama su natūralizmu, kuris tokio transcendencijos supratimo atžvilgiu vargiai galėtų būti laikomas anti-transcendentiniu, nebent kalbos ir patyrimo supriešinimo požiūriu.

² Anglų kalboje opozicija ir skirtis tarp natūralizmo (*naturalism*) ir jam priešingos pozicijos, pripažįstančios antgamtinę tikrovę (*supernaturalism*), aiškiau matoma ir kalbiniu lygmeniu. Antinatūralistinė pozicija apima natūralistinę ontologiją kaip siauresnę savo platesnės ontologijos dalį, neneigdama nieko, ką apima natūralizmas, tik pridurdama, kad tikrovė yra platesnė nei šis skelbia, ir gali pripažinti tos platesnės tikrovės, kurią eliminuoja natūralizmas, priežastinę įtaką tai tikrovės daliai, vien kurią pripažįsta natūralizmas.

Dievas – esinių egzistavimo neigimą (2006, p. 29; 2008, p. 14; 2011A, p. 435). Nors toks natūralizmas implikuoja ateizmą, Plantinga pažymi, kad atvirkštinė implikacija negalioja, nes ateizmas savaime nesuponuoja bet kokios negamtinės tikrovės atmetimo³, o tik atmeta vieną iš tokią tikrovę atitinkančių būtybių – Dievą (2006, p. 29).

Būtent taip suprastas natūralizmas ir svarstomas šiame darbe, visiškai atsiribojant nuo kitų jo sampratų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad ne tik natūralizmo sąvoka gali turėti skirtingas reikšmes, bet ji gali būti palydima skirtingų būdvardžių: filosofinis natūralizmas, metafizinis natūralizmas, ontologinis natūralizmas, mokslinis natūralizmas. Visi šie natūralizmai dažniausiai, o kontroversijoje su teizmu kaip jo alternatyva visuomet reiškia tą patį – natūralizmą, neigiantį negamtinės tikrovės egzistavimą. Todėl nesunku pastebėti, jog bet kuris iš šių natūralizmų neretai vartojamas sinonimiškai su materializmo sąvoka. Tačiau galima specifikuoti, kad toks natūralizmas išimtiniais atvejais gali neigti ne patį negamtinės tikrovės ar negamtinių esinių egzistavimą, o tik jų priežastinį vaidmenį paties fizinio pasaulio ar to, kas jame vyksta, atžvilgiu (Plantinga, 2011A, p. 435). Toks priežastinio vaidmens neigimas yra natūralizmui artimos filosofinės nuostatos, vadinamos fizikalizmu, pasekmė.

Fizikalizmas teigia, kad visi reiškiniai yra fiziniai, jie gali sukelti tik fizinius padarinius ir gali turėti tik fizines priežastis arba jie gali būti redukuoti į fizinius reiškinius, arba nuo jų pareina. Tiksliau tariant, fizikalizmas reiškia, jog metafiziškai būtina, kad visi faktai pareina nuo fizikinių faktų (Montero, Papineau, 2016, p. 183). Taip suprastas fizikalizmas, kaip pažymi Davidas Papineau, neturi metodologinio dėmens ir veikia tvirtina, kad viskas yra konstituota fiziškai, o ne kad viskas turėtų būti tyrinėjama fizikos mokslo metodais (Papineau, 2001, p. 3). Tuo tarpu Timas Crane'as teigia, kad idėja, jog Dievas sukūrė elementariąsias daleles ir fizikos dėsnius, priskyrė reikšmes fiziniams konstantoms ir paleido tokią visatą toliau vystytis ir judėti pačią, yra priimtina fizikalistiniu požiūriu (Crane, 1991, p. 235). Mat tai neprieštarauja požiūriui, kad viskas gyvenamame pasaulyje yra fiziška ir sąveikauja fiziškai, ir nieko nefiziško tokiame pasaulyje nėra nei veikimo, nei egzistavimo požiūriu. Aišku, toli gražu ne visi ir net ne dauguma fizikalistų sutiktų su tokia interpretacija, fizikalizmą teigdami kaip uždara fizikinę sistemą, kur nei joje, nei už jos ribų nėra nieko, kas nebūtų fiziška⁴.

³ Tokio atvejo pavyzdžiu gali būti Timothy'is Williamsonas, kuris, būdamas ateistas, nelaiko savęs natūralizmo atstovu. Jo manymu, natūralizmas pervertina gamtos mokslų metodų reikšmę kitoms mokslų sritims ir, kai juo remiamasi, apibrėžiamas per siaurai ir sunkiai suderinamas su visais mokslais, o kai ginamas nuo prieštaravimų, apibrėžiamas per plačiai tarsi visus mokslus įtrauktą – tai jį paverčia neaiškiu tikėjimo dalyku, skatinančiu proto tingumą ir prieštaraujančiu mokslo dvasiai (Williamson, 2014, p. 30-31).

⁴ Taip pat ir natūralizmas, skirtingai nei pažymi Plantinga, gali būti laikomas eliminuojančiu antgamtines būtybes vien dėl to, kad šių buvimas būtų beprasmis, jei jos neturėtų jokio poveikio fiziniam pasauliui, tad tokio poveikio nebuvimas esą ir implikuoja tokių esinių nebuvimą (Draper, 2012 [1997], p. 315). Tačiau griežta prasme fizinis visatos uždaramas implikuoja veikia antgamtinių esinių nerelevantiškumą, o ne jų nebuvimą (Wunder, 2013, p. 68).

Tačiau mums šiuo atveju svarbu tai, kad natūralizmas plačiąja prasme negali būti tapatinamas su fizikalizmu, nes pastarasis yra veikiau pirmojo prielaida nei teorinis analogas. Mat fizikalizmas visų pirma kalba apie išimtinai fizikinę bet kokių sąveikų tarp bet kokių reiškinių prigimtį, todėl ontologinė pozicija, neigianti bet kokią nefizinių reiškinių ar esinių būti, tokią būti neigia vien fizinės tikrovės ribose, o klausimas apie tas ribas ir kas galėtų ar negalėtų būti anapus jų, nėra tiesiogiai atsakinėjamas. Be to, tokia pozicija fizikalizme yra labiau išvestinis dalykas nei natūralizmo atveju, kur pirminė yra būtent ontologinė nuostata, neapeliuojanti į jokias sąveikas ir nubrėžianti tikrovės ribas sutampančiai su tuo, ką galima tyrinėti fiziškai, ir, vadinas, eliminuodama kaip netikrą viską, kas peržengia tokią galimybę fiziškai apčiuopti. Tad fizikalizmas kreipia link natūralizmo, nors savaime su juo ir nesutampa. Tačiau, kaip pažymi Plantinga, kadangi natūralizmas reikalauja fizikalizmo, jis jį tarsi asimiliuoja įtraukdamas į save (Plantinga, 2011A, p. 436). Apie fizikalizmą plačiau bus kalbama 2.3 skyriuje.

Tuo tarpu, grįžtant prie natūralizmo sąvokos, nagrinėjamos temos atžvilgiu svarbiausia skirtis yra tarp metodologinio ir ontologinio natūralizmų. Šia skirtį galima nusakyti per tai, kad metodologinis natūralizmas apibrėžia gamtos mokslų tyrimo ribas su lig fizine tikrove. Tuo tarpu ontologinis natūralizmas eina žingsneliu toliau ir skelbia, jog tos ribos, kurias tyrimui nustatė ir jų laikytis reikalauja metodologinis natūralizmas, sutampa su pačios tikrovės ribomis. Kitaip tariant, metodologinis natūralizmas reikalauja netyrinėti nieko, kas peržengtų fizinę tikrovę, o štai ontologinis natūralizmas reikalauja nepripažinti nieko kaip tikro, kas peržengtų fizinę tikrovę. Apie šių natūralizmų tarpusavio santykį bei sąveiką bus kalbama 2.1 ir 2.2 skyriuose.

Evoliucinis natūralizmas, kaip ir anksčiau minėti natūralizmo sąvokos junginiai su vienokiu ar kitokiu būvardžiu, nurodo į tą patį natūralizmą, neigiantį negamtinę tikrovę. Tačiau, skirtingai nuo ankstesnių atvejų, „evoliucinis“ nurodo į aiškinančiąją natūralizmo koncepcijos kryptį, tiesiogiai susijusią su pažintinių gebų patikimumo problema. Evoliucinis natūralizmas, teigdamas vien tik natūralistinę ontologiją, pažintinių gebų patikimumo problemą sprendžia evoliucinio aiškinimo keliu, teigdamas natūraliosios atrankos būdu per ilgą evoliuciją išsivysčius ir atsirinkus tas savybes, kurios leidžia geriausiai pažinti tiesą. Plantinga tokį aiškinimą laiko prieštaringu ir būtent šia prasme pateikia *evoliucinį* argumentą prieš natūralizmą. Šis argumentas bus aptariamasis 3.1 ir 3.2 skyriuose.

Tad, sekant Plantingos pavyzdžiu, visame darbe toliau natūralizmo sąvoka, kai nenurodoma kitaip (t. y. kai nekalbama apie metodologinę ar kitokią jos versiją), suprantama kaip pozicija, teigianti vien tik gamtinę tikrovę ir nepripažįstanti jokios jos ribas peržengiančios tikrovės ir jokių negamtinių esinių.

1.2. Teizmas

Teizmas visame šio darbo kontekste traktuojamas ne abstrakčiai kaip pozicija, teigianti, kad už fizinės tikrovės ribų egzistuoja nefizinis Dievas, sukūręs fizinį pasaulį arba dar ir jame veikiantis. Vietoj to, teizmas suprantamas kaip krikščioniškas teizmas, kurio ir laikosi Plantinga, siūlydamas šį teizmą kaip alternatyvą natūralizmui. Aišku, net ir krikščioniškas teizmas nėra vienareikšmiškai suprantama koncepcija, kuriai galėtų įsipareigoti kiekvienas save krikščionimi laikantis asmuo. Konkrečiai pats Plantinga save laiko kalvinizmo atstovu, tačiau savo polemikoje su natūralizmo atstovais apsiriboja bendriausiomis ir abstrakčiausiomis krikščioniško teizmo ypatybėmis.

Tai gali būti susiję dar ir su tuo, kad jo evoliucinis argumentas prieš natūralizmą primena Clive'o Stapleso Lewiso argumentą, pateiktą jo knygos *Miracles* III ir XIII skyriuose (Plantinga, 1993, p. 237). Tuo tarpu Lewisas yra išpopuliarinęs „grynosios krikščionybės“⁵ terminą, taip pavadinęs ir vieną savo knygą. Ten jis teigia bandęs ne sukurti alternatyvą kuriai nors krikščionybės atšakai ar denominacijai, o pačiais bendriausiais bruožais nusakyti krikščionybę, tarsi įvesdindamas žmogų į koridorių, kuriame jau yra durys į kiekvieną atskirą krikščionybės versiją (Lewis, 2009 [1952], p. xiii). Tad ir teizmas, apie kurį kaip alternatyvą natūralizmui kalba Plantinga, suprastinas šia grynosios krikščionybės prasme. Toks supratimas verčia atsiriboti nuo atskirų klausimų, dėl kurių skirtingi krikščionys nesutaria, ir teizmą imti tuo pavidalu, dėl kurio nėra sunku rasti sutarimą tarp skirtingų krikščionybės sampratų.

Tokiu būdu suprantamas krikščioniškas teizmas įtrauktų bendriausiu pavidalu Dievą kaip aukščiausią, amžiną ir būtiną būtybę, sukūrusią pasaulį ir jį veikiančią, ir tradicinius Dievo atributus, kaip kad visažinystę, visagalybę, moralinį tobulumą, buvimą anapus erdvės ir laiko, vadinamąjį dieviškąjį erdvėlaikinį paprastumą, pagal kurį Dievas neturi jokių dalių nei laike, nei erdvėje, ir todėl gali vienu metu būti ir veikti bet kuriame laiko ir erdvės taške. Toks teizmas taip pat implikuoja bendrą pasitikėjimą Biblija kaip paties Dievo suteiktu ar bent įkvėptu šaltiniu. Kiek pažodžiui ir kiek kaip konkrečią tiesą, o ne abstrakčias gaires nurodantį šaltinį tokiu atveju reikia traktuoti Bibliją, yra atskiras klausimas. Plantinga pats save laiko protestantiškosios krypties krikščionimi, tad ir teizmas, kaip šį terminą savo argumentuose naudoja filosofas, gali implikuoti gana atvirą galimybę interpretuoti biblinius teiginius be iš anksto nubrėžtų rėmų dėl to, kaip teisingai derėtų juos suprasti, bet kita vertus, šiuolaikinis amerikietiškas protestantizmas dažnai linkęs Bibliją interpretuoti pažodine prasme, tai būdinga ir kalvinizmo šalininkams, tad ir teizmas Plantingos svarstymuose gali būti suprastas kaip Bibliją interpretuojantis gana griežtai apibrėžtu

⁵ Lietuviškai Lewiso naudojamas žodžių junginys „mere Christianity“ paprastai iš anglų kalbos verčiamas kaip „tiesiog krikščionybė“, tačiau tikslesnis vertimas turėtų nurodyti į tos krikščionybės labiausiai išgrynintą pavidalą, atribotą nuo atskirų niuansų, dėl kurių skirtingos krikščionybės sampratos nesutaria.

būdu. Bet kuriuo atveju, argumentų prieš natūralizmą kontekste tai neturi didelės reikšmės, nes pasitelkiamos bendrosios krikščioniškojo teizmo nuostatos ir bendras Biblijos teiginių supratimas.

Tad ir šiame darbe teizmas, jei nenurodyta kitaip, suvokiamas būtent šia bendra grynosios krikščionybės prasme.

1.3. Episteminis perėjimas ir pareitis

2.1 skyriuje keliamas klausimas dėl metodologinio ir ontologinio natūralizmų santykio, neigiant, jog metodologinis natūralizmas implikuoja ontologinį ir jog galima iš vieno pereiti į kitą ankstesniojo pagrindu tarsi šis pagrįstą natūralizmą kaip metafizinę poziciją. Darbe vartojamas išsireiškimas „episteminis perėjimas“, kuris žymi *perėjimą* iš vieno į kitą episteminę prasme, t. y. traktuojant ontologinį natūralizmą kaip pagrįstą poziciją apie tai, kokia yra tikrovė, kai tas pagrindimas kildinamas iš metodologinio natūralizmo.

Iš dalies čia būtų galima kalbėti apie pareities (angl. *supervenience*) santykį tarp abiejų natūralizmo tipų. Bendriausia prasme x pareina nuo y , jei ir tik jei pokytis y yra būtinas tam, kad pokytis galėtų įvykti ir x . Galima kalbėti ne tik apie savybių ar predikatų pareitį, bet ir apie sakinių, faktų, įvykių, teiginių ar kalbų pareitį (Kim, 1984, p. 155). Pavyzdžiui, sakinio prasmė pareina nuo to, kaip jame išsidėsčiusios raidės (aišku, prasmę gali keisti ir kontekstas, bet šiuo atveju kalbama apie izoliuotą sakinį, ką jis pats iš savęs pasako nepaisant jokio konteksto). Prasmė negali pasikeisti, jei nepasikeičia ir raidžių išsidėstymas, tačiau raidės gali išsidėstyti kitaip sykiu nepakeisdamos sakinio prasmės – todėl sakinio prasmė pareina nuo raidžių išsidėstymo, bet šis nepareina nuo sakinio prasmės.

Šiuo atveju būtų kalbama apie metafizinės pozicijos pareitį nuo metodinės nuostatos, t. y. keliamas klausimas, ar gali ontologinis natūralizmas pareiti nuo metodologinio tokiu būdu, kad nuo metodologinio natūralizmo priklausytų ontologinio natūralizmo teisingumas ar pagrįstumas. Tačiau čia kalbama apie implikacinio pobūdžio santykį, kuris gali ir nesutapti su pareities santykiu. Todėl ne perėjimo, o *episteminio perėjimo* išraiška šiuo atveju yra tinkamesnė, nes čia kalbama tik apie perėjimą iš metodinės nuostatos į metafizinę poziciją lyg pirmoji implikuotą pastarąją, bet nekalbama apie tai, kad tam tikrų niuansų pokyčiai metodologiniame natūralizme galėtų veikti ontologinio natūralizmo kaip visumos supratimą ar pagrindimą. Tuo labiau, kad net jeigu metodologinis natūralizmas nepagrįstų ontologinio natūralizmo, pastarasis galėtų būti laikomas pagrįstu ar teisingu koku nors kitoku pagrindu, tad šia prasme jo teisingumas nepareina nuo metodologinio natūralizmo, net jeigu šis ir implikuoja ontologinį natūralizmą.

2. Natūralizmo argumentų kritika

2.1. Metodologinio ir ontologinio natūralizmų implikacinio santykio nepagrįstumas

Pats metodologinio ir ontologinio natūralizmo skirties faktas suponuoja, kad natūralistiniai metodai, net jei ir turi ontologinių implikacijų, patys savaime nieko nesako apie tikrovės prigimtį ir yra orientuoti tik į jos tyrimo būdą, kurio atžvilgiu išoriška tikrovės interpretacija tik priderinama. Tačiau akivaizdu, kad nuo to, kaip pažįstame tikrovę, priklauso tai, ką ta tikrove laikome, nes ne kas kita, o pati tikrovė lemia bet kokio pažinimo galias ir ribas, todėl perėjimas iš metodologinio natūralizmo į ontologinį atrodo visiškai natūralus.

Tokiu atveju apie šią skirtį galima kalbėti kaip apie loginės implikacijos santykį, kai metodologinis natūralizmas implikuoja ontologinį. Metodologinis natūralizmas, bendriausia prasme skelbdamas gamtos moksluose naudojamų empirinių metodų vienvaldystę pažinime, gali būti laikomas teisingu praktine prasme, nes jo leidžiamas pažinimo būdas yra nediskutuotina⁶ rezultatyvus, ko nepasakytume apie kitokius tikro ar tariamo pažinimo būdus. Būtent gamtamokslinių metodų sėkmė metodologinio natūralizmo šalininkus masina žengti sekantį žingsnį ir įsipareigoti ontologiniam natūralizmui. Ne atsitiktinai pastarojo įsivyravimas dažnai aiškinamas, o neretai ir ginamas, apeliuojant į empirinių mokslų ir jų metodų efektyvumą (Churchland, 1995, p. 16-18; Clark, 2016, p. 5; Gilaitis, 2017, p. 56; Papineau, 2020 [2007], §1.2). Geriausiai tokią nuostatą iliustruoja Wilfrido Sellarso protagoriškai suformuluota tezė: „mokslas yra visų daiktų matas – esančių, kad jie yra, o nesančių, kad jų nėra“ (1956, p. 303). Šia prasme bent iš dalies įsipareigojama garsiajam kalambūriui, kad įrodymų nebuvimas yra nebuvimo įrodymas, kuris, nors formaliai nėra teisingas, bet praktiškai gali pasiteisinti tuo požiūriu, kad kol nėra duomenų, leidžiančių pripažinti kažką egzistuojant, tol laikoma, jog to ir nėra, nors iš tiesų nėra žinoma, ar to tikrai nėra – tiesiog neturima duomenų.

Natūralizmo pagrindime ypatingai didelis dėmesys skiriamas energijos tvėrmės dėsniui, kuris parodė, jog faktų kategorija priklauso deterministiniams ir matematiškai suformuluojamiems dėsniams, todėl tenkina fizikos užbaigtumo reikalavimą, pagal kurį visi fiziniai padariniai turi turėti fizines priežastis (Montero, Papineau, 2016, p. 187). Tai, jog energijos kiekis negali kisti, jo formų kaitą verčia suprasti kaip priežastines sąveikas apibrėžiančią vien uždaros fizinės sistemos ribose.

⁶ Todėl metodologinio natūralizmo šalininkai gali būti tiek teistai, tiek ateistai, skelbdami, kad tinkamai suprastas gamtos mokslas turėtų nesiremti antgamtiniais esiniais ar antgamtinėmis jėgomis (Clark, 2016, p. 5). Kas kita su ontologiniu natūralizmu, kurio teistai negali priimti, net jei visiškai pasikliauja metodologiniu natūralizmu.

Kitaip tariant, nefizinė intervencija į tai, kas vyksta fiziškai uždarame pasaulyje, turėtų paveikti ir energijos kiekį, kuris tokiu atveju galėtų būti susijęs su energijos dauginimu ar naikinimu. Tačiau energijos tvermės dėsnis suponuoja, jog tokie reiškiniai nei vyksta, nei apskritai yra galimi tiek, kiek dėsnis nepertraukiamai veikia gamtoje. Šis supratimas kreipia link priežastinio uždaramo tezės, pagal kurią bet kam, kas nefiziška, nebelieka jokio vaidmens egzistuojančių reiškinių paaiškinime. Nefiziniai esiniai logiškai gali egzistuoti, tačiau nėra pagrindo manyti juos egzistuojant – jų buvimas nei reikalingas, nei prileistinas mokslinių aiškinimų kontekste (Clark, 2016, p. 8). Iš čia kyla ir ontologinio natūralizmo skiriamieji bruožai – tai bet kokią negamtinę, t. y. nefizinę, tikrovę (dievybes, dvasias, sielas, stebuklus ar kitus „antgamtinius reiškinius“) neigianti pozicija, pagal kurią tikrai egzistuoja tik tai, kas yra gamtiška ir pažįstama gamtos mokslų. Tokie fiziškai įtartini reiškiniai kaip sąmonė, mėstančioji substancija, skaičiai ar mintys yra arba redukuojami į fizinę plotmę, arba laikomi nuo jos pareinančiais, t. y. priklausančiais nuo fizinės plotmės tokiu būdu, kad negalėtų juose įvykti jokių pokyčių, jei būtinai pirma tie pokyčiai neįvyktų fiziniėje plotmėje.

Nepriklausomai nuo savo teisingumo ar pagrįstumo, praktiniu požiūriu ontologinis natūralizmas priimamas ir ginamas kaip metodologinio natūralizmo presuponuojamo pažinimo sėkmės įkvėpta pozicija. Stevenas Schafersmanas tiksliai suformulavo tokį perėjimą teigiančią poziciją, kuri tiesiogiai kyla iš jo pasipiktinimo, kad dauguma žmonių tiki natūralizmo antiteze, nors būtent natūralizmas yra mokslo sukurta ir sėkmingai taikoma filosofija, o būtent nuo mokslo, taigi netiesiogiai ir nuo natūralizmo, visiškai priklauso dabartinės civilizacijos išlikimas. Jis rašo:

Nors natūralizmas yra iš principo ir iš tikrųjų nefalsifikuojamas, jis vis tiek yra labiausiai pagrįsta ontologija, nes jos patikimumas grindžiamas patikimais metodais. Be to, nors mokslas kaip procesas reikalauja vien tik metodologinio natūralizmo, manau, jog mokslininkų ir kitų žmonių priimamas metodologinis natūralizmas logiškai ir moraliai reikalauja priimti ontologinį natūralizmą (Schafersman, 1997).

Shafersmano esminiai argumentai – pragmatiniai, nes orientuoti į praktinį civilizacijos išlikimą, o ne į pozicijos episteminių teisingumą. Tokiam implikaciniam sąryšiui tarp abiejų tipų natūralizmų remiantis mokslo pažangos ir / ar naudos argumentu dažnai pritariama tarytum tai būtų natūrali sveiko proto nuostata. Tačiau tai – praktiniai argumentai, neparodantys episteminio būtinumo pereiti nuo metodologinio natūralizmo prie ontologinio.

Bet koks metodas apibrėžia tik tą tikrovės dalį, kuri tuo metodu yra tyrinėjama, tačiau joks metodas niekada neapibrėžia pačios tikrovės. Todėl kone akivaizdu, kad toks perėjimas į ontologinį

natūralizmą, jei tik jis grindžiamas metodiniu reikalavimu ir praktiniu naudingumu, yra nepagrįstas. Tyrinėjama tikrovę apibrėžęs metodas iš domės lauko pašalina bet ką, kas yra anapus nusistatytos apibrėžties, todėl yra pajėgus supažindinti tik su tuo, kas patenka į juo pačiu presuponuojamą teritoriją, o ne tai, kas yra apskritai, net jeigu apskritai ir egzistuotų vien tik tai, ką toks metodas leidžia pažinti. Kitaip tariant, metodo apibrėžtos tikrovės laikymas *visà* tikrove, už kurios daugiau nieko nėra, veda į solipsizmą: „Laisvė realizuoti savo paties nusakytas epistemines galimybes reiškia būtinybę pripažinti, kad egzistuoja riba, kurios nevalia peržengti: ją *ad maximum* galima tik pastumti kiek toliau – paliekant ribą riba“ (Šaulauskas, 2012, p. 39). Metodologinis natūralizmas reikalauja kaip prielaidą priimti ribą, kurią visada gali pastumti, bet susilaikyti nuo sprendimo apie tai, kas – jei apskritai kas nors – už tos ribos yra. Tuo tarpu ontologinis natūralizmas reikalauja priimti prielaidą, kad už tos ribos nieko nėra, o tokios pozicijos šalininkai šią prielaidą dažnai traktuoja tarytum išvadą, kurią paremia gamtos mokslų atradimai. Pirmu atveju reikalaujama remtis tik gamtamoksliniais įrodymais, o antru atveju ne tik reikalaujama kaip tikro nepripažinti nieko, kas nėra paremta tokiais įrodymais, taigi nepriimti ir negamtamokslinių įrodymų, bet sykiu reikalaujama pozityviai pripažinti kaip netikrą tai, kas nėra paremta gamtamoksliniais įrodymais. Tačiau pats reikalavimas nepripažinti nieko, kas nėra paremta gamtamoksliniais įrodymais, nėra paremtas gamtamoksliniu įrodymu, nes tik pakartojęs tą pačią metodinę nuostatą, perrašo ją metafiziniu lygmeniu. Tad šitaip metodologiniu natūralizmu grindžiamas ontologinis natūralizmas neišvengiamai įrodinėja tai, ką jau yra pripažinęs savo prielaidose, kurių dar neįrodė, todėl sukasi ydingame rate. Natūralizmo šalininkui lieka dvi išeitys: savo ontologiją jis turi grįsti arba remdamasis apriorine (ne-empirine) analize, kuri prieštarauja pamatinei nuostatai apie pažinimą ir tyrimą, arba tuščiu apeliavimu į „mokslą“ (Willard, 2001 [2000], p. 31).

Todėl vargu ar pagrįstu laikytinas požiūris, jog metodologinis natūralizmas, kuris nustato gamtamokslinio tyrimo ribas, implikuoja ontologinį natūralizmą, kuris nustato tikrovės ribas. Tad metodologinis natūralizmas nesuteikia pakankamo pagrindo ontologiniam natūralizmui pagrįsti. Tai reiškia, kad tarp jų nėra episteminio perėjimo, t. y. metodologinio natūralizmo teisingumas ne tik niekaip neužtikrina ontologinio natūralizmo teisingumo, bet ir apskritai nesuteikia nei būtino, nei pakankamo pagrindo šios pozicijos pagrindimui.

2.2. Episteminio statuso problema metodinėje nuostatoje

Dar problemiščiau atrodo tai, kad metodologinis ir ontologinis natūralizmai skiriasi savo episteminiu statusu ne tik faktiškai, bet ir iš principo, nes pirmasis yra metodinė nuostata, kuri epistemine prasme nėra nei teisinga, nei klaidinga, o antrasis yra metafizinė pozicija apie tai, kokia tikrovė yra iš tiesų. Tad apie metodologinio natūralizmo teisingumą galima kalbėti tik praktinio

efektyvumo požiūriu, kiek sėkmingai jis leidžia ar padeda pažinti gamtinę tikrovę. Nors abiejų nuostatų neįmanoma patikrinti empiriškai, tačiau metafiziniai teiginiai apie kokių nors esinių egzistavimą sykiu yra ir episteminio statuso teiginiai ar bent pretenduoja tokiais būti, ko metodinės nuostatos tikrai nedaro. Kaip teigia Sandy'is C. Boucheris, metodologinis natūralizmas yra neutralus ontologinio natūralizmo teisingumo atžvilgiu: pagal metodologinį natūralizmą, antgamtinės esybės gali egzistuoti, o teiginiai ir teorijos apie antgamtę gali būti teisingi, tačiau mokslas yra ir turi būti natūralistinis ta prasme, kad jis jokių būdu neturi apeliuoti į antgamtinis dalykus (2020, p. 58). Ėjimas toliau jau reiškia perėjimą į ontologinį natūralizmą. Tačiau toks perėjimas abejotinas ne tik dėl to, kad metodologinis natūralizmas savaime neimplikuoja ontologinio, bet dar ir todėl, kad metodologinis natūralizmas neturi episteminio statuso. Todėl implikacinis santykis, net jei kiltų iš metodologinio natūralizmo ontologinio atžvilgiu, negali būti pagrįstas, nes nei teisinga, nei klaidinga metodinė nuostata daugių daugiausia galėtų presuponuoti metafizinę poziciją kaip irgi nei teisingą, nei klaidingą, bet priimamą dėl praktinių priežasčių, kurios savaime nepagrindžia tos pozicijos episteminiu požiūriu.

Tačiau ontologinis natūralizmas suponuoja metodologinio natūralizmo teisingumą ne dėl sėkmingos praktikos kitų metodinių nuostatų atžvilgiu, o tuo pagrindu, kad jeigu nėra jokios kitos tikrovės, išskyrus tą, kurią atranda gamtos mokslai, tuomet apskritai nėra galimi jokie kiti pažinimo metodai, išskyrus tuos, kuriuos naudoja gamtos mokslai. Ne todėl, kad pastarieji apskritai leidžia pažinti tikrovę, o todėl, kad nėra tikrovės, kurios jie negalėtų pažinti, nes tikrai yra tik tai, kas vien tik šių metodų pagalba yra pažinu. Tai – rimtas prieštaravimas tarp metodologinio ir ontologinio natūralizmų, nes metodologinis natūralizmas pats savaime kaip teisingų metodų sisteminis pagrindas negali būti savo paties presuponuojamais metodais mokliškai įrodytas, kadangi toks įrodinėjimas pakliūtų į ydingą loginį ratą, o jeigu metodologinis natūralizmas būtų įrodytas koku nors kitu būdu, nesiremiant metodologiniu natūralizmu, tai būtų šio natūralizmo nepakankamumo įrodymas, kuris savo ruožtu prieštarautų ontologiniam natūralizmui, kadangi būtų įrodytas metodologinį natūralizmą peržengiančiu būdu, o tokio būdo, anot ontologinio natūralizmo, būti negali.

Kitaip tariant, metodologiniu natūralizmu grindžiamas ontologinis natūralizmas atveda prie tokios padėties:

- (1) Metodologinis natūralizmas yra vienintelis teisingas pažinimo pagrindas.
- (2) Negali būti teisinga tai, kas iš principo neįrodoma metodologinio natūralizmo nustatytu būdu.
- (3) Metodologinio natūralizmo pažintinis teisingumas iš principo negali būti įrodytas metodologinio natūralizmo nustatytu būdu.

(4) Metodologinis natūralizmas negali būti teisingas.

Punktai (1) ir (2) atitinka pamatinius ontologinio natūralizmo teiginius. (1) teiginys yra būtina sąlyga, kad (2) teiginys, kuris iš jo išplaukia, būtų teisingas. (3) yra akivaizdžiai teisingas teiginys, jeigu ydingu loginiu ratu uždarytos „savigrindos“ nelaikome įrodomąją galią turinčiu pagrindimu. Iš (2) ir (3) neišvengiamai plaukia (4). Tačiau (4) prieštarauja (1). Kadangi (2) teiginys prisideda prie (1) teiginiui prieštaraujančios išvados, tai (1) ir (2) teiginiai yra tarpusavyje nesuderinami, o tai reiškia, kad ontologinis natūralizmas yra logiškai prieštaringas.

Todėl darytina išvada, kad ontologinis natūralizmas, kiek remiasi metodologiniu kaip savo pagrindu, yra klaidingas nepriklausomai nuo metodologinio natūralizmo teisingumo, o metodologinio natūralizmo teisingumas ar klaidingumas (kadangi jau anksčiau parodyta, jog metodologinis natūralizmas neimplikuoja ontologinio) nepriklauso nuo ontologinio natūralizmo teisingumo reikšmės.

Šitaip natūralizmas, kaip kitame kontekste pastebėjo Nathanas Sinclairas, iš tiesų tik sustiprina skirtį tarp skirtingų pažinimo būdų, ir visų pirma filosofinio ir mokslinio, nors turėjo ją įveikti ir tokiu būdu natūralizuoti visą pažinimo procesą (Sinclair, 2012, p. 564-565). Taigi tarp metodologinio ir ontologinio natūralizmų ne tik nėra pagrįsto episteminio perėjimo iš pirmojo į antrąjį, bet jis vargiai tikėtinas apskritai, nes ontologinis natūralizmas, būdamas prieštaringas, negali būti metodologinio natūralizmo implikuotu sekmeniu, kuris dar turėtų ir episteminių statusą.

Analogiškos struktūros argumentą galima sukonstruoti ir remiantis tuo, ką ontologinis natūralizmas implikuoja pats apie save metodologinio natūralizmo atžvilgiu. Tuomet turime štai tokią ontologinio natūralizmo sukeliama situaciją:

- (1') Metodologinis natūralizmas yra vienintelis teisingas pažinimo pagrindas.
- (2') Negali būti teisinga tai, kas iš principo neįrodoma metodologinio natūralizmo nustatytu būdu.
- (3') Ontologinio natūralizmo teisingumas iš principo negali būti įrodytas metodologinio natūralizmo nustatytu būdu.
- (4') Ontologinis natūralizmas negali būti teisingas.

Šiuo atveju (3') punktas yra labiausiai diskutuotinas, nes ontologinis natūralizmas tuo atveju, kai yra grindžiamas metodologinio natūralizmo pagrindu, netiesiogiai yra laikomas teisingu būtent dėl to, esą metodologinis natūralizmas leidžia jį įrodyti. Tik tiek, kad teigiama ne tai, jog metodologinį natūralizmą taikantys gamtos mokslai įrodo ontologinio natūralizmo teisingumą kaip kurios nors kitos gamtamokslinės teorijos ar hipotezės teisingumą, o veikia tariama, kad metodologinio

natūralizmo taikymas praktikoje parodo ontologinio natūralizmo teisingumą, kuris dėl to turi būti implikuojamas metodologinio natūralizmo pagrindu. Tačiau (3') punkto, tiesiogiai prieštaraujančio ką tik aptartai pozicijai, teisingumas kildintinas iš to, kad metodologinis natūralizmas presupponuoja tyrimą, apribotą vien tuo, kas apibrėžta metodiniame lygmenyje, tačiau tokiu atveju nėra tiriamas pats metodinės apibrėžties teisingumas. Priešingu atveju metodinė nuostata suponuoja savęs pačios tyrimą, o tokiu atveju ji tuo pat metu ir pati save užklaustų, nebeteikdama pagrindo tyrimui, ir kartu save suponuotų, versdama daryti tyrimą tuo pagrindu, kuris tuo pat metu pačiame tyrime užklauiamas.

Tad tarti, jog metodologinis natūralizmas, turint omenyje (1') ir (2') punktus, leidžia įrodyti ontologinio natūralizmo teisingumą, būtų akivaizdus prieštaravimas, nes reikalautų iš metodologinio natūralizmo, įgalinančio tyrimo būdą, leisti tirti paties metodologinio natūralizmo apibrėžtų tyrimo ribų atitikimą tikrovei, tokiu būdu kvestionuojant šias ribas ir todėl nebepaisant paties metodologinio natūralizmo. Tai reikštų, kad tokių ribų kaip teisingai apibrėžiančių tikrovę patvirtinimas jau savaime vyktų ne pagal metodologinio natūralizmo reikalavimą.

Šia prasme (3') punktas laikytinas pagrįstu, nes jo neigimas prieštarauja metodologiniam natūralizmui, kurio pažintinį teisingumą skelbia ontologinis natūralizmas, tad (3') punkto atmetimas sykiu reikštų ir loginį prieštaravimą ontologinio natūralizmo, kiek jis grindžiamas metodologiniu, prielaidose. O priėmus (3') punktą, iš pirmų trijų punktų išplaukia (4') punktas, kuris teigia, jog ontologinis natūralizmas negali būti teisingas. Tad ir šiuo atveju ontologinis natūralizmas tiek, kiek grindžiamas metodologiniu, yra logiškai prieštaringas.

2.3. Fizikos užbaigtumo kelias link skeptinio solipsizmo

Pastangos remtis mokslo pasiekimais pagimdė daugelį fundamentalią reikšmę turinčių teorijų, kuriomis bandoma užpildyti spragą, atsiveriančią tarp ontologinio ir metodologinio natūralizmų. Viena svarbiausių iš tokių teorijų yra jau minėtoji priežastinio uždaro tezę, kuri teigia, jog visi fiziniai padariniai turi turėti fizines priežastis. Tai susiję su fizikos užbaigtumo⁷ samprata, pagal kurią fizinių priežasčių pilnai užtenka mus supantiems reiškiniams paaiškinti, todėl bet kokios apeliacijos į nefizines priežastis neturi jokios pridėtinės vertės (Papineau, 1993, p. 16). Nors priežastinio uždaro principas nėra empiriškai patikrinama hipotezė ir todėl apskritai negali būti nei verifikuotas, nei falsifikuotas, tačiau be jo kaip metodinės prielaidos jokia fizikinė teorija ar praktika nėra suvokiama (Dagys, 2008, p. 60). Problema kyla tik tada, kai manoma, kad metodinė nuostata yra pati iš savęs pakankama ontologiniam įsipareigojimui jos atžvilgiu pagrįsti.

⁷ Angl. *completeness of physics* reiškia užbaigtumą ar pilnumą, kai fizika *pilnai* išsemia pasaulį savo aiškinimais ir jį *užbaigia*, nes jame nieko netrūksta, kas dar papildomai galėtų jį kaip nors paaiškinti be to, kuo jis gali būti ir taip paaiškintas savo paties fizinėse ribose.

Pripažindamas, jog natūralistinis pasaulėvaizdis nėra ir veikiausiai negali būti įrodytas kaip teisingas, nors ir yra labai sėkmingai taikomas moksle, Kelly'is Jamesas Clarkas ontologinio natūralizmo kilmę aiškina paprastu klausimu, kurį neišvengiamai sau užduoda visi, kas pripažįsta metodologinį natūralizmą: jeigu antgamtiški dalykai yra moksliskai nerelevantiški ir nieko neprideda norint ką nors paaiškinti, tuomet kam manyti, jog jie apskritai egzistuoja? (2016, p. 5). Būtent tokia mąstysena atveda į fizikalizmą, pagal kurį viskas arba yra fiziška, arba pareina nuo fizinių reiškinių, t. y. negali būti redukuota į fizinius dalykus, bet yra stipriai jų sąlygota⁸.

Taip susiklostęs fizikos užbaigtumas faktiškai grindžia deterministinį pasaulėvaizdį, kuriame viskas gali būti paaiškinta fizinėmis priežastimis, veikiančiomis pagal griežtus dėsniumus. Toks supratimas turi esminę dvilypę kliaudą.

Visų pirma, fizikos užbaigtumo, į kurį veda priežastinis uždarumas, numanomas determinizmas tiesiog *in concreto* instancijuoja jau aptartą metodologinio ir ontologinio natūralizmų tarpusavio santykio, pasireiškiančio episteminio perėjimo nebuvimu, problemą. Priežastinis uždarumas apibrėžia priežastingumo ontologiją tomis priežastimis, kurios yra fizinės, taip priežastingumą uždarydamas deterministiniame kokone, kuris yra grindžiamas tiek pat solipsistiškai, kiek ir bet kuris kitas per iš anksto nusistatytą tyrinėjimo metodiką įrodinėjamas įsitikinimas apie tai, kas iš tikrųjų yra.

Deterministiniu požiūriu, tas, kas laikosi deterministinio požiūrio, yra determinuotas laikytis deterministinio požiūrio, o tas, kas priima valios laisvės idėją, yra determinuotas tokios idėjos laikytis. Determinizmas implikuoja, jog viskas, kas vyksta, vyksta dėl tarpusavyje sąveikaujančių priežasčių, nulemiančių bet kokius įvykius ar procesus. Ludwigas Wittgensteinas siūlė atkreipti dėmesį į tai, kad negali stebėtis tautologija – kažkuo, kad ir koks tas kažkas būtų, nes tai tas pat lyg sakyti, jog esi saugus, nes tau niekas negali nutikti, kad ir kas tau benutiktų (Wittgenstein, 1965 [1930], p. 9). Ta pati problema ištinka ir determinizmą: negali sakyti, jog visa, kas įvyksta, yra griežtai determinuota, kad ir kas beįvyktų. Nors kiekvienam įvykiui gali atrasti vienokių ar kitokių priežasčių, negali kiekvienu atveju įrodyti, kad jos visiškai nulemia tą įvykį ar veiksmą ir jame nėra laisvos valios ar kitokio, fiziškai pilnai nedeterminuoto elemento. Aišku, Ockhamo skustuvas reikalauja neieškoti kitų priežasčių (ir todėl nepostuluoti kitų esinių buvimo), jeigu gebama atrasti bent vieną, kuri paaiškina pažinti geidaujama reiškinį ar veiksmą. Determinizmas, kaip ir metodologinis natūralizmas, negali būti įrodytas moksliskai, nes jis pripažįstamas metodiniame lygmenyje dar prieš pradėdant bet kokį mokslinį tyrinėjimą. Tačiau determinizmas kaip metafizinė

⁸ Galimas ir siauresnis fizikalizmo supratimas, apribotas vien fiziniu priežastingumu. Tokiu atveju fizinius padarinius turintys reiškiniai patys yra fiziniai, bet toks fizikalizmas nieko nesako apie tokius dalykus, kurie neturi fizinių padarinių, todėl fizikalistinė tezė skelbia ne kad *viskas* yra fiziška, o kad fiziška yra viskas, kas yra erdvėje ir laike (Montero, Papineau, 2016, p. 184). Tokiu atveju nieko nesakoma apie tai, ar yra kas nors anapus erdvės ir laiko, kurie apskliaudžia fizinį pasaulį, todėl toks fizikalizmas atitinka metodologinio natūralizmo reikalavimus, tačiau neatitinka ontologinio natūralizmo nuostatų.

konceptija, peržengianti metodinį lygmenį, yra tik tuščia tautologija, pati iš savęs besisukanti loginėje karuselėje, už kurią nebuvo susimokėta tinkama išvestimi, nes pati determinizmo tezę reikalauja bet ką, kas nutinka, laikyti dar vienu determinizmo teisingumą paliudijančiu atveju.

Tai galima suprasti iš to, kad determinizmo pripažinimas meta abejonės šešėlį racionalaus diskurso galimybei, nes logikos dėsniai tampa nerelevantiški, kadangi kliovimasis jais, kaip ir apskritai ko nors laikymas tiesa, tampa vien tik fizinių dėsnių išraiška. Pats supratimas, kad kažkas yra ar nėra teisinga, logiška ar racionalu, yra lemtas fiziškai, todėl jo keitimas priklauso ne nuo argumentų pagrįstumo ar tiesos pažinimo, o nuo psichologinių ar kitokių poveikio priemonių, kurios praktiškai pajėgios pakeisti turimus įsitikinimus. Tai ypač išryškėja turint omenyje, kad, kaip teigia Robertas Jervis, remdamasis Larry'io Laudano mintimi, jog būtų klaida klaidingus įsitikinimus aiškinti visiškai kitokiu būdu nei aiškinami teisingi įsitikinimai, – nors ir esama polinkio klaidingą samprotavimą sieti būtent su klaidingais įsitikinimais, išsamesnė analizė tokios sąsajos nepatvirtina (Jervis, 2006, p. 643). Vadinasi, kyla grėsmė pačiai pažinimo idėjai, nes determinizmas patį naują pažinimą ir kitų asmenų supažindinimą su tuo, kas jau pažinta, verčia traktuoti kaip poveikio ir įtaigos priemones, savaime neturinčias nieko bendro su tuo, kokia yra tikroji dalykų padėtis.

Trumpiau tariant, jeigu tiesa, kad viskas yra determinuota, tai šios tiesos sužinojimas ir supratimas ar atmetimas nepriklauso nuo to, ar ši žinia teisingai suvokiama ir priimama, nes visa ko determinacijos laikymas tiesa arba klaida bet kuriuo atveju yra determinuotas fizinių priežasčių. Visada galima ieškoti priežasčių, kodėl laikomasi kokio nors įsitikinimo, tačiau visi paaiškinimai gali būti tik fizikiniai ir visi iki vieno negali turėti jokio episteminio statuso, nes bet kokio episteminio statuso priskyrimas priklauso ne nuo to, kaip yra iš tiesų ir ar mes tai suprantame, o nuo to, kaip buvome determinuoti „suprasti“ ir „priskirti“. Kitaip tariant, net jeigu mūsų įsitikinimai bus teisingi, tai bus tik sutapimas, kurio mes negalime identifikuoti kaip teisingo ar klaidingo laisvai, nes ir pati ši identifikacija bus lygiai tiek pat determinuota.

Panašus yra ir Plantingos argumentas prieš natūralizmą. Jo teigimu, natūralistinis pasaulėvaizdis implikuoja, kad mūsų pažintinės gebos yra tik prisitaikymui naudingos neurofiziologinės savybės, kurių tikslas yra padėti išlikti, o ne atrasti tiesą, todėl su mūsų pažintinėmis gebomis siejamas turinys gali būti teisingas tik dėl visiško atsitiktinumo (Plantinga, 2006, p. 38). Aišku, čia remiamasi prielaida, kad tarp tiesos ir naudos, arba tarp žinojimo ir išlikimo, nėra būtino ryšio. Plantingos argumento esmė ta, kad jeigu pripažįstame natūralizmą, neigiantį Dievo, kuris esą užtikrina mūsų pažintinių gebų patikimumą tiesos radimo atžvilgiu, buvimą, tai mūsų pažintinės gebos yra visiškai nepatikimos. Bandytas įrodinėti jų patikimumą neišvengiamai remiasi jomis pačiomis, todėl pats yra nepatikimas. Taigi prie panašaus skepticizmo, dėl kurio nepatikimi yra absoliučiai visi įsitikinimai, nes jie gali būti paremti vien tik nepatikimomis

pažintinėmis gebomis, kaip matome, priartėja ne tik ontologinis natūralizmas, bet ir jo sudėtine dalimi esančio priežastinio uždaru implikuojamas determinizmas, kuris užklausia pažinimo racionalumą, čia pat pakeičiamą įsitikinimu kokia nors tiesa per praktinį poveikį, be kurio nelieka kito būdo ką nors pažinti. Tad ir priežastinis uždaru primena skepticizme uždarytą solipsizmą.

Jeigu determinizmo koncepcija yra teisinga, tai teiginio „determinizmas yra teisingas“ prasmė yra abejotina episteminiu požiūriu, nes jo teisingumo pažinimas nepriklauso nuo jo teisingumo, kadangi bet kuriuo atveju esame determinuoti laikyti jį teisingu arba klaidingu. Kitaip tariant, teiginys „determinizmas yra teisingas“ yra tikrai prasmingas tik tuo atveju, jeigu jis yra klaidingas, nes jeigu jis yra teisingas, tai ne tik abejotina galimybė jį pažinti, bet tuomet apskritai abejotinu tampa bet koks žinojimas, kuris redukuojasi tik į skirtingų determinantų sukurtą atsitiktinę aplinkybę⁹.

Šis determinizmo dvilypis ydingumas, pasireiškiantis tautologiniu kalbėjimu taikant jį visai tikrovei ir skepticizme uždarytu solipsizmu, dar neleidžia daryti išvados, jog fizinių prižasčių pilnai pakanka norint paaiškinti mus supančią tikrovę. Netgi priešingai, skeptinio solipsizmo galima išvengti pripažįstant, kad „tikrovės“ sąvoka yra platesnė už „fizikos“ sąvoką, kuri į ją įeina: tuomet tektų manyti, jog viskas, kas fiziška, yra tikra, bet ne viskas, kas tikra, yra fiziška.

Tai reiškia, jog rėmimasis vien tik fizinio priežastingumo samprata metodiniame lygmenyje, nepaisant tokios jo eksploatacijos sėkmės, ne tik neduoda jokio pagrindo daryti episteminių perėjimų iš metodinio lygmens į ontologinį, nors yra argumentuojama būtent taip vystomo mokslo sėkme, bet, tokį perėjimą nepagrįstai padarius, užklausias racionalaus diskurso, taigi ir mokslo apskritai, pamatas, be kurio ne tik niekas negali būti paaiškinta vien tik fizinėmis priežastimis, bet ir apskritai joks paaiškinimas nebeatveda prie suprantamos ir, vadinasi, sąmoningai žinomos tiesos. Kitaip tariant, šuolis nuo metodo – per jo sėkmingą taikymą moksle – prie ontologijos mokslą paverčia tik praktiniu instrumentu, galinčiu keisti tikrovę įvairiomis formomis, įskaitant įtakos darymą socialinėje ir politinėje sferose, bet nebeturinčiu jokios episteminės vertės ir verčiančiu abejoti tokios vertės galimybe iš bet kokio kito šaltinio apskritai.

Svarbu pažymėti, kad determinizmo koncepcijos ydingumo fiksavimas nereiškia, jog derėtų pripažinti valios laisvės idėją kaip teisingą ar savaime pranašesnę. Psichologijos moksliniame diskurse jau kurį laiką sutariama, kad sąmoninga patirtis yra veikiau smegenų veikimo pasekmė, o ne priežastis (Haggard, 2019, p. 20). Tai verčia abejoti galimybe sąmoningai rinktis savo veiksmus ar net mintis, kai visą darbą, įskaitant sąmoningo suvokimo patirties sukūrimą, atlieka nesąmoningai veikiančios smegenys. Todėl šiame skyriuje pateikiama determinizmo kritika neturėtų būti suvokiama kaip laisvės idėjos gynimas. Veikiau parodomas determinizmo

⁹ Priežastinio uždaru principas tokio determinizmo neleidžia išvengti net ir kvantinės mechanikos atveju. Mat ir joje fizinių padarinių (net jei jie nėra apibrėžti) tikimybės pilnai priklauso nuo ankstesnių fizinių aplinkybių (Montero, Papineau, 2016, p. 192). O tai reiškia, kad priežastinio uždaru principo tai savaime nepaneigia.

nepakankamumas ir ydingumas, kurie atsakymą į keliamą klausimą palieka ganėtinai neapibrėžtą ir verčia abejoti tuo vienareikšmiškumu, su kuriuo atitinkamai laisvės arba determinizmo idėjos ir koncepcijos įprastai būna pateikiamos. Tuo labiau reikia pabrėžti, jog tai, kad mes negalėtume laisvai ir sąmoningai pažinti determinizmo koncepcijos, jeigu ji būtų teisinga, dar nereiškia, kad ji nėra teisinga ir kad mūsų pažinimas yra laisvas ir sąmoningas, o ne vien lemtas poveikio priemonių. Iš tokios situacijos susiklostymo kylančios problemos savaime nepaneigia galimybės tokiai situacijai susiklostyti. Taip pat mūsų noras būti laisviems neturėtų trukdyti tyrinėti šios problemos ir skatinti vengti nepageidaujamų išvadų, nes, nepriklausomai nuo to, kaip yra iš tiesų laisvės klausimu, šio klausimo sprendimas, paremtas veikia noru ar poreikiu būti laisvam nei kad realiu pažinimu, būtiniausiai liudija būtent tos laisvės nebuvimą jei ne apskritai, tai bent konkrečiu atveju.

3. Teizmo argumentų kritika

3.1. Evoliucinis argumentas prieš natūralizmą

Plantingos evoliucinis argumentas prieš natūralizmą gali būti apibendrintas tokiu būdu (Plantinga, 2011B, p. 314):

- (1) Jeigu natūralizmas ir evoliucija yra teisingos koncepcijos, tuomet tikimybė, kad mūsų pažintinės gebos patikimos, yra maža.
- (2) Jei pripažįstame tiek natūralizmą, tiek evoliuciją, tuomet yra užginčijama¹⁰ mūsų intuityvi prielaida, kad pažintinės gebos patikimos.
- (3) Jei užginčijamas *šitas* (2) įsitikinimas, tuomet užginčijamas *kiekvienas* įsitikinimas, kuris atsiranda dėl mūsų pažintinių gebų.
- (4) Vadinasi, mūsų įsitikinimas, kad natūralizmas ir evoliucija yra teisingi, yra užginčytas.

Sutrumpinta forma šį argumentą galima užrašyti ir taip: P(R/N&E) yra maža.

P – tikimybė; R – teiginys, jog mūsų pažintinės gebos yra patikimos; N – natūralizmas; E – teiginys, jog mes ir mūsų pažintinės gebos išsivystėme tokiu būdu, kokį teigia šiuolaikinė mokslinė evoliucijos teorija (*ibid.*, p. 317). Tad sutrumpintą argumentą „P(R/N&E) yra maža“ skaitome taip: tikimybė (P), jog mūsų pažintinės gebos yra patikimos (R), kai priimame¹¹ natūralizmą (N) ir evoliucijos teoriją (E), yra maža.

Esminė vieta argumente yra ta, kad užginčijus įsitikinimą, jog pažintinės gebos yra patikimos, *a fortiori* užginčijami absoliučiai visi įsitikinimai, kokius tik įmanoma turėti. Mat bet koks įsitikinimas atsiranda dalyvaujant pažintinėms geboms, kurios ir leidžia ką nors pažinti apskritai, o jeigu šios gebos nėra patikimos, tai negali būti patikimas ir joks jomis suformuluotas ar priimtas įsitikinimas. Taigi užginčijamas yra visas pažinimas, kuris gali ką nors pažinti teisingai ne dėl to, kad patikimai formuoja įsitikinimus pagal jų atitiktį tikrajai dalykų padėčiai, o dėl visiško atsitiktinumo, teisingi įsitikinimai tampa tik dėl išlikimo vykstančio prisitaikymo proceso šalutiniu produktu. Svarbu suprasti, kad užginčijamas ne tik įsitikinimas dėl pažintinių gebų patikimumo, bet

¹⁰ Plantinga naudoja anglišką „defeater“ sąvoką, reiškiančią epistemologinį užginčijimą kaip nenumatytą aplinkybę, prieštaraujančią įsitikinimui, kurio atžvilgiu egzistuoja tas užginčijimas. *Defeater* yra priežastis atsisakyti turimo įsitikinimo, nes jo buvimas kokio nors įsitikinimo atžvilgiu įstumia į situaciją, kurioje nebegali toliau racionaliai laikytis to įsitikinimo, nebent atsisakytum paties racionalumo (Plantinga, 2000, p. 359). Tokio užginčijimo buvimas įsitikinimo *b* atžvilgiu yra kitas įsitikinimas *d*, kurį priimdamas savo noetinėje struktūroje nebegali racionaliai laikytis *b* (*ibid.*, p. 361).

¹¹ Arba kai jie yra teisingi.

užginčijamas pats šis patikimumas, nepriklausomai nuo to, ką kas nors mano apie tą patikimumą. Lygiai kaip pagrįsta laikytis įsitikinimų, kurie yra suformuoti patikimo proceso, nepriklausomai nuo to, ar įsitikinimų turėtojas suvokia to įsitikinimų formavimo proceso patikimumą (Lee, 2009, p. 80), lygiai taip būtų nepagrįsta laikytis įsitikinimų, kurie yra suformuoti nepatikimo proceso, nepriklausomai nuo to, ar įsitikinimų turėtojas suvokia šio proceso nepatikimumą. Plantinga todėl ir kaltina natūralizmo šalininkus neracionalumu, nes jie neva turėtų įsipareigoti tokiam neracionalumui, pripažindami pažintinių gebų nepatikimumą, tačiau vis tiek neatsižada savo įsitikinimų dėl tokio į skepticizmą vedančio natūralizmo priėmimo. Gali keistokai skambėti tokie Plantingos kaltinimai, nes juk akivaizdu, kad natūralizmo įprastai laikomasi nesutinkant su tuo, kad jis veda į skepticizmą, o ne nepaisant to. Kur kas pagrįsčiau kaltinimas skamba, jei turime omenyje tuos natūralizmo šalininkus, kurie implicitiškai laikosi į neracionalumą vedančių nuostatų, nežvelgdami juose šios problemos, nors jų prielaidos į tą problemą iš tiesų veda.

Nors yra ir manančių, kad net jeigu natūralizmas tikrai vestų link skepticizmo, kurią išvelgia Plantinga, vis tiek reiktų laikytis natūralistinės ontologijos, nes tai derėtų su tuo, kad žmonių įsitikinimai ir šiaip jau nėra patikimi – čia būtų ir mokslo nauda įstatant įsitikinimų formavimą į griežtai metodiškai apibrėžtą procesą, kuris veikia nepriklausomai nuo to, kiek pasitikime savo centrinės nervų sistemos sugebėjimais, kai tuo tarpu teizmui kur kas kebliau paaiškinti tokį klaidingų įsitikinimų paplitimą (Childers, 2011, p. 202). Ypač, kai nuo jų gali priklausyti teizmo kontekste itin svarbus asmens moralinis elgesys bei likimas po mirties.

Pirmame argumento punkte natūralizmas ir evoliucija sukabinami kaip atskiri dalykai. Tai savaime rodo, kad Plantinga evoliucijos teoriją mato kaip neimplikuojančią jokių ontologinių prielaidų, palankių natūralizmui kaip metafizinei koncepcijai (Slagle, 2015, p. 1134). Natūralistinė ontologija yra tas atskiras dėmuo, kuris nuskurdina evoliucijos teoriją, įsprausdamas ją į atsitiktinių biologinių sąveikų vyksmą, neužtikrinantį jokio patikimumo ir apribojantį pažintinių gebų vystymąsi pagal tai, kiek jos gali padėti prisitaikyti ir išlikti kovoje už būvį. Kaip pažymi Valerie Hardcastle, evoliucijos teorija leidžia mums pažinti dėsningumus ir procesus, kuriuos aptinkame šiame pasaulyje, todėl turime apriboti mokslinius tyrimus gamtiniu pasauliu, tačiau tai dar nerodo, kad tas pasaulis nėra platesnis nei ta jo dalis, ties kuria apribojame savo tyrimus – būtent tuo ir pasireiškia metodologinis natūralizmas, įgalinantis štai tokį kompatibilizmą, kol viena ar kita ontologija netrukdo užsiimti gamtotyra išliekant būtent gamtos ribose (Hardcastle, 2016, p. 113). Tai reiškia, kad evoliucijos teorija gali būti derinama su bet kokia ontologija, kuri galėtų pridėti papildomą elementą, amortizuojantį evoliucinių procesų atsitiktinumą tokiu būdu, kad būtų galima teigti asmens pažintines gebas esant patikimomis.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad pirmasis argumento punktas remiasi drąsiomis prielaidomis, kurias argumento kritikai dažniausiai ir kvestionuoja. Nors, pavyzdžiui, Jerry'is

Fodoras, nepaisant to, kad kritikuoja Plantingos argumentą, vis tik sutinka, jog evoliucija yra neutrali mūsų įsitikinimų teisingumo atžvilgiu. Tačiau, jo požiūriu, evoliucijos ir natūralizmo kombinacija ne šiaip negali paaiškinti, kodėl daugelis mūsų įsitikinimų yra teisingi, o net ir nesiekia to padaryti, tad dėl to keliamas priekaištas šauna pro šalį, nes moksliniai pažinimo metodai leidžia pažinti tiesą nepriklausomai nuo mūsų pažintinių gebų patikimumo (Fodor, 2002, p. 42). Pati abejonė pažintinių gebų patikimumu nėra iš piršto laužta, nes ir pats moksle įsitvirtinusių evoliucijos teorijos kūrėjas Charlesas Darwinas rašė, kad beždžionių įsitikinimais tiesos požiūriu vargiai pasitikėtume, tad nuolatos kyla baisinga abejonė dėl to, ko verti ir kiek patikimi iš žemesnių gyvūnų protų išsivystę žmonių protai (2008 [1881], p. 262). Vis dėlto šis darbas ne išimtis lyginant su kitais Plantingos kritikais dėl pirmąjį punktą remiančių prielaidų – sekančiuose skyriuose bus bandoma parodyti, kad evoliucijos teorijai pažintinių gebų patikimumo klausimo kontekste nereikia jokios papildomos ontologijos – nei natūralistinės, nei teistinės, tad ir teizmas, implikuodamas platesnę tikrovę nei yra reikalinga suderinti su evoliucija, nieko svarbaus pažintinių gebų patikimumo požiūriu neprideda ir todėl natūralizmui kaip alternatyva nėra reikalingas.

3.2. Alternatyvos natūralizmui poreikio nepagrįstumas

Plantingos suformuluotu evoliuciniu argumentu prieš natūralizmą nesiekama įrodyti, kad natūralizmas kaip metafizinė pozicija yra klaidingas. Veikia norima parodyti, kad laikyti natūralizmą teisingu įsitikinimu yra neracionalu, nes, priėmus jį, neracionalu tampa laikytis bet kokių įsitikinimų, įskaitant ir patį įsitikinimą natūralizmo teisingumu.

Galima manyti, jog tiesa nėra racionaliai pažįstamas dalykas, todėl bet kokie argumentai dėl vienos ar kitos pozicijos racionalumo ar jo stokos yra nerelevantiški tiesos požiūriu. Tačiau toks manymas pats nėra relevantiškas aptariamam klausimui, nes natūralizmas kaip metafizinė pozicija visų pirma ir yra pastanga iš tikrovės aibės eliminuoti racionaliai konstruojamų gamtos mokslų pagrindų nepažįstamus elementus. Tad racionalaus pažinimo patikimumo klausimas bet kokių svarstymų apie natūralizmą kontekste yra itin svarbus.

Kaip tik dėl to Plantinga ir nusitaiko į racionalumo patikimumą, teigdamas, esą jo evoliucinio argumento išvada verčia pripažinti, kad jeigu kas nors priima evoliuciją ir natūralizmą kaip teisingus dalykus ir mato, jog mažai tikėtina, kad natūralizmo ir evoliucijos teisingumo atveju žmonių pažintinės gebos patikimos, tai jo noetinė struktūra pasižymi stipriu iracionalumu (Plantinga, 2011A, p. 440). Pažymėtina, kad filosofas jokių būdu nenori pasakyti, esą evoliucijos teorija yra kaip nors ydinga ar nepriimtina racionalumo požiūriu. Jis tik pabrėžia, kad gamtamokslinės evoliucijos teorijos *ir* metafizinio natūralizmo pozicijos – jų abiejų kartu – pripažinimas teisingomis lemia tą neracionalumą. Kadangi evoliucijos teorijos sėkmė yra plačiai

pripažinta mokslo bendruomenėje, už evoliucijos ir natūralizmo kombinacijos nepriimtinumą racionalumo požiūriu visą kaltę Plantinga suverčia būtent natūralizmui (Xu, 2011, p. 2). Visa jo sumanymo esmė yra ta, kad evoliucijos teorija gali būti derinama ir su nenatūralistine ontologija bei tokiu būdu išvengti skepticizmo racionalumo atžvilgiu.

Ontologinio natūralizmo pozicija iš esmės verčia pripažinti, kad evoliucijos būdu susiformavę pažintiniai sugebėjimai yra pakankamai patikimi tiesos pažinimui. Plantingos ir jo bendraminčių oponavimas natūralizmui iš esmės remiasi šios tezės neigimu. Mat parodžius, kad natūralizmas yra neracionali pozicija, tenka pripažinti, jog evoliucijos procesas yra nepakankamas pažintinių gebų patikimumui užtikrinti. Todėl reikia alternatyvios ontologinės koncepcijos, kuri tą patikimumą galėtų laiduoti, o pasirinkimų nėra daug – jei natūralizmas antgamtinius reiškinius laikė neegzistuojančiais, tai alternatyva šiai pozicijai privalo juos laikyti egzistuojančiais. Ši alternatyva Plantingos filosofijoje pateikiama krikščioniško teizmo pavidalu¹². Pagal jį, Dievas sukūrė mus pagal savo paveikslą, tad ir mūsų pažintinės gebos kyla iš Dievo pažintinių gebų – būtent šis požiūris esą gali pastiprinti evoliucinius aiškinimus:

Todėl evoliucijos teorija, kai imama pati viena (be filosofinio natūralizmo patinos, paprastai lydinčios jos išaiškinimus), savaime niekaip neprieštarauja idėjai, kad Dievas sukūrė mus ir mūsų pažintines gebas tokiu būdu, kad jos būtų patikimos, kad (kaip viduramžių mąstytojai sakydavo) esama atitikties tarp intelekto ir realybės (Plantinga, 2002, p. 3).

Apie tokio teizmo pajėgumą užtikrinti pažintinių gebų patikimumą plačiau bus kalbama paskesniame skyriuje. Dabartinėje darbo dalyje toliau bandoma parodyti, koku būdu alternatyvos mąstymas remiasi abejotinomomis prielaidomis, įgalinančiomis patį nepatikimumo priekaištą. Ar kokia nors natūralizmo alternatyva gali užtikrinti didesnį patikimumą pažintinėms geboms, priklauso nuo to, koks yra paties natūralizmo suteikiamas patikimumas, todėl tenka grįžti prie klausimo, ar tikrai evoliucijos procesas yra nepakankamas pažintinių gebų patikimumui užtikrinti.

Nors natūraliosios atrankos procese formuojasi įsitikinimai, kurie yra adaptyvūs, t. y. padeda organizmui išlikti gamtos sąlygomis prie jų prisitaikius, Plantingos nuostata, jog klaidingi įsitikinimai padeda neblogiau prisitaikyti negu teisingi įsitikinimai (1993, p. 219), yra smarkiai

¹² Plantinga, greta filosofinio natūralizmo ir teizmo, išskiria dar ir trečią pasaulėžiūrinę alternatyvą, kurią vadina kuriančiuoju anti-realizmu (*creative anti-realism*) ir sieja ją su Protagoru senojoje filosofijoje bei Immanueliu Kantu moderniojoje filosofijoje. Plantingos manymu, ši pozicija ilgainiui išsirutuliojo į postmodernųjį anti-realizmą, neigiantį, jog pasaulis yra koku nors būdu, kurį kaip tai atitinkančią tiesą galime pažinti, todėl nėra labai prasminga tokią poziciją racionaliai kritikuoti ar apskritai rimtai priimti, nes net nėra rimto ir sąlyginai aiškaus būdo suprasti, ką ji apskritai reiškia (Plantinga, 2008, p. 15-17). Todėl daugiausia jo dėmesys ir skiriamas priešpriešai tarp natūralizmo ir teizmo, kuriantįjį anti-realizmą paliekant nuošalėje.

abejotina. Kitaip tariant, nors neabejotina, jog natūralioji atranka atranka tik tokias savybes, kurios leidžia geriau prisitaikyti, o ne tokias, kurios leidžia geriau pažinti tiesą, tačiau abejotina, kad geriau prisitaikyti leidžiančios savybės ir tos savybės, kurios leidžia geriau pažinti tiesą, nesutampa ar bent jau didžiąja dalimi nepersidengia. Tokia abejonė kyla iš manymo, kad tiesos pažinimas sukuria geriausias sąlygas prisitaikymui dėl išlikimo, todėl, kaip teigia Richardas Swinburne'as¹³, jei evoliucijos ir natūralizmo kombinacija tinkamai aprašo mūsų gyvenamą pasaulį, tikėtina, jog patikimi bus ir procesai, kuriais formuojame savo įsitikinimus (2004, p. 353).

Kai ištroškęs organizmas susilaiko nuo vandens gėrimo manydamas, kad tas vanduo yra užnuodytas, tokio įsitikinimo adaptyvumas priklauso nuo to, ar jis yra teisingas. Jei organizmas vandens negeria teisingai manydamas, kad jis užnuodytas, šis įsitikinimas yra adaptyvus, nes leidžia išgyventi nenusinuodijus. Bet kai vanduo negeriamas dėl klaidingo manymo, kad jis užnuodytas, kai iš tikrųjų vanduo yra švarus, toks įsitikinimas nėra adaptyvus, nes troškulys, kuris, jei ilgai palaikomas, gali numarinti, lieka nenumalšintas. Kaip teigia Maartenas Boudry'is ir Michaelas Vlerickas, įsitikinimų adaptyvumas apskritai priklauso ne nuo jų semantinio turinio, o nuo dalykų padėties pasaulyje (2014, p. 72). Pasak jų, nors įsitikinimas (nepriklausomai nuo jo teisingumo) ir skatina veikti, tačiau tik teisingas įsitikinimas padaro tą veikimą adaptyviu. Tad ne įsitikinimo, kad vanduo yra užnuodytas, turinys daro šį įsitikinimą adaptyviu, o tai, ar tas įsitikinimas yra teisingas.

Akivaizdu, kad geresnį prisitaikymą garantuos ne tik abstraktus įsitikinimas, jog užnuodytas vanduo kelia pavojų sveikatai ir gyvybei, todėl yra negertinas, bet ir konkrečios situacijos pažinimas, kai teisingai įsitikinama, ar čia ir dabar pasiekiamas vanduo yra užnuodytas. Todėl, jeigu natūralioji atranka yra orientuota į geriausiai prisitaikyti leidžiančių savybių atrinkimą evoliucijos procese, tokiose situacijose, kaip aptartoji (o tokio pobūdžio situacijos ir sudaro didžiąją dalį su išgyvenimu ir prisitaikymu susijusių situacijų), natūralioji atranka turėtų būti atrinkusi tas savybes, kurios leidžia geriau pažinti tiesą ir šiuo pagrindu išgyventi prisitaikius prie esamų sąlygų.

Tie organizmai, kurie panašiose situacijose neturėjo teisingų įsitikinimų ir todėl negalėjo išgyventi, nes atliko veiksmus, kurie buvo jiems pražūtingi, turėjo išnykti, o likti galėjo tik tie, kurie sugebėjo prisitaikyti, o tai reiškia, kad sugebėjo pažinti dalykų padėtį. Vadinasi, ilgojoje perspektyvoje geriausiai įsitvirtina ir išgyvena tie, kas įsigudrina geriau pažinti tiesą.

Tokia evoliucijos traktuotė atmeta priešpriešą tarp prisitaikymo ir tiesos, tačiau savaime ji dar nenatūralizuoja pačios tiesos sąvokos tokiu būdu, kad, kaip teigia Williamas Ramsey'is, teisingais būtų laikomi tik tie įsitikinimai, kurie yra naudingi išgyvenimui ir gyvenimo sąlygų pagerinimui, palengvinančiam prisitaikymą (2002, p. 16-19). Tai būtų instrumentinis tiesos sąvokos supratimas ir

¹³ Nors Swinburne'as yra vienas ryškiausių teizmo gynėjų akademinėje terpėje, jis linkęs kritikuoti Plantingos evoliucinį argumentą prieš natūralizmą.

pritaikymas, tačiau natūraliosios atrankos ir teisingų įsitikinimų formavimosi ryšys gali būti ginamas ir nesivadovaujant tokia tiesos sąvokos natūralizacija.

Kita vertus, nors organizmai su klaidingais sveiko proto lygmens įsitikinimais kovoje už būvį būtų gana greitai eliminuoti, tas pat negalioja klaidingų mokslinių, filosofinių ar religinių įsitikinimų atžvilgiu (Jong, Visala, 2014, p. 254). Tokio pobūdžio įsitikinimai nėra tokie svarbūs fiziniam išgyvenimui. Tačiau būtent tokiais klausimais labiau nei tiesiogiai su išgyvenimu susijusiais praktinės svarbos įsitikinimais mokslas turi patikimas priemones ir metodus, kurie, kaip teigė Fodoras, pažintinių gebų patikimumo problemą apskritai nustumia į antrą planą ir tokio patikimumo stoką gali kompensuoti metodinėmis priemonėmis.

Natūralioji atranka, net ir iš pradžių būdama akla tiesai, gali suteikti pirmenybę teisingiems įsitikinimams vėlesnėje evoliucinio proceso stadijoje, kai organizmų pažintiniai procesai tampa sudėtingesni ir gali apmąstyti veiksmų pagrindą (Deem, 2018, p. 220). Kitaip nebūtų galima paaiškinti racionalių, atožvalga į tikrovę paremtų sprendimų pritaikomumo. Tad nepagrįsta manyti, kad natūralioji atranka yra abejinga teisingų įsitikinimų formavimuisi. Tuo labiau, kad mokslas, suteikiantis efektyviausią pažinimo platformą, kaip pažymi Fengas Ye, irgi evoliucionuoja, bet šioje kultūrinėje evoliucijoje adaptyvumas ne vaidina tokio svarbaus vaidmens, kaip biologinėje evoliucijoje (2011, p. 30).

Vadinasi, susvyruoja pamatinė Plantingos prielaida, kuria jis grindžia teizmą kaip alternatyvą natūralizmui, t. y. prielaida, kad evoliucija nėra pakankama pažintinių gebų patikimumui užtikrinti, tad ir natūralizmo tezės, jog evoliucijos tam pakanka, negalima atmesti. Tai verčia abejoti ir Ernesto Sosos bandymu apginti Plantingos argumentą modifikuojant jį tokiu būdu, kad natūralizmo kritika apsieitų be nuorodų į evoliuciją (Sosa, 2018, p. 150), nes vargu ar šiuolaikinis natūralizmas kaip metafizinė pozicija yra galimas be nuorodų į gamtos mokslus, kurių pažįstamos tikrovės ribos ir tampa pagrindu tas ribas laikyti galutinėmis tikrovės ribomis. Tai reiškia, kad pats siekis surasti už natūralizmą geresnį patikimumą pažintinėms geboms užtikrinančią alternatyvą yra nepagrįstas, kadangi natūralizmas savaime dar neturi tokių trūkumų, kurie verstų pažintines gebas laikyti nepatikimomis ir, vadinasi, natūralizmo poziciją šia prasme laikyti iracionalia.

Aišku, galima prisiminti determinizmo, kurį didžiąja dalimi implikuoja fizikalistinės natūralizmo prielaidos, sukeltą problemą racionaliam pažinimui, išvirstančiam į įsitikinimų formavimą ir keitimą vien poveikio priemonėmis nepriklausomai nuo jų ryšio su adekvačia dalykų padėtimi¹⁴. Tačiau ši problema verstų užklausti pažintinių gebų patikimumą ne evoliucine prasme, apeliuojant į pažintinių gebų pajėgumą ką nors pažinti tiksliai, o užklaustų patį racionalumą kaip priemonę įsitikinimams formuoti ir patį pažinimą uždarytų skeptiniame solipsizme, kada yra vienodai determinuotas tiek teisingų, tiek ir klaidingų įsitikinimų turėjimas, nepriklausomai nuo jų

¹⁴ Plačiau žr. 2.3 skyrių.

adaptyvumo. Iš principo tiesą būtų galima pažinti, tačiau toks pažinimas niekaip nepriklausytų nuo to, kaip ji pažįstama, ir nebūtų jokio episteminio ryšio tarp manymo, kad įsitikinimas teisingas, ir to įsitikinimo teisingumo. Tad pažintinių gebų nepatikimumo problema iškiltų visai kitu aspektu ir visai kitoje vietoje nei ją kelia Plantinga. Ir ji būtų susijusi ne su mokslinių aiškinimų nepakankamumu, o tik su pačia metafizine pozicija, be kurios neliktų ir problemos, kuri natūralizmui Plantingos priskiriamo iracionalumo atveju išlieka, nes gamtamoksliniai aiškinimai laikomi nepakankamais.

Tuo tarpu pats sumanymas lyginti natūralizmą ir teizmą pažintinių gebų patikimumo požiūriu, kai domėn imama evoliucijos teorija, yra abejotinas, nes teizmas, suteikdamas evoliucijos procesui protingai jį nukreipiančią ir kontroliuojančią kryptį (t. y. evoliucijos procesą koordinuojantį Dievą), kuri ir užtikrina pažintinių gebų patikimumą, versdama natūraliosios atrankos procese išrinkti tokias savybes, kurios leidžia geriau pažinti tiesą, tik dubliuoja tai, ką natūralioji atranka gali ir turi padaryti pati iš savęs. Savaime tai nereiškia, kad už jos nestovi protingas kūrėjas, kuris tą evoliucijos procesą nukreipia atitinkama linkme, tačiau tuo požiūriu, kuriuo teizmą kaip alternatyvą natūralizmui pristato Plantinga, tas teizmo priedas yra perteklinis. Pažintinių gebų patikimumo užtikrinimo klausimu teizmas neprideda nieko naujo prie evoliucijos proceso, ko šis dar neturėtų.

Todėl Plantingos argumentas, nepagrįstai verčiantis pažintines gebas laikyti nepatikimomis natūralizmo teisingumo atveju, tampa nepagrįsta prielaida teizmo kaip patikimesnės alternatyvos iškėlimui. Negana to, nenurodomas joks patikimumo matas, kurio atžvilgiu būtų galima lyginti teizmo ir natūralizmo patikimumo skirtumus, tad pats palyginimas ir, vadinasi, teizmo laikymas alternatyva natūralizmui pažintinių gebų patikimumo atžvilgiu yra nepagrįstas. Tai reiškia, kad teizmas pažintinių gebų patikimumo užtikrinimo aspektu apskritai nėra alternatyva natūralizmui, nes ir pats natūralizmas šiuo klausimu nieko neprideda prie evoliucijos, nors natūralizmo šalininkai ir pripažįsta, kad evoliucijos teorija pakankamai paaiškina ir pažintinių gebų bei jomis racionaliai formuojamų įsitikinimų patikimumą. Šia prasme natūralistinė ontologija yra pranašesnė už teistinę, nors ir tiek pat perteklinė, nes evoliucinio aiškinimo pakankamumas gali būti vienodai pagrįstas tiek pripažįstant natūralizmą, tiek ir apskritai atsiribojant nuo ontologinių klausimų. Todėl Plantinga, supriešindamas teizmą ir natūralizmą kaip alternatyvas pažintinių gebų patikimumo požiūriu, kai jos tokiomis alternatyvomis nėra, verčia suabejoti ir evoliucinio argumento pagrįstumu.

3.3. Teizmo kaip alternatyvos nerelevantiškumas

Nepriklausomai nuo to, ar Plantingos argumentas dėl paties natūralizmo yra vidujai neprieštaringas, pagrįstas ar teisingas, svarbu apsvarstyti teizmo pajėgumą užtikrinti pažintinių gebų patikimumą. Tik tą įvertinus galima klausti, ar toks pajėgumas galėtų būti didesnis nei natūralizmo.

Kaip teigia Sosa,

religijos priešininkai nesugeba parodyti, kad religinis įsitikinimas koku nors būdu pats save paneigia. Religiją jie kritikuoja remdamiesi teiginiais apie religinių įsitikinimų priežastis, tačiau nesugeba šių teiginių išvesti iš pačios religijos. Plantinga, priešingai, pateikia argumentaciją dėl natūralizmo užginčijimo iš jo paties vidaus, nes jis išveda savo argumento prielaidas iš paties natūralizmo (2007, p. 101).

Sosa mano, jog natūralizmo šalininkas yra priverstas pripažinti, kad jeigu jis turi patikimas pažintines gebas, tai yra lemta atsitiktinumo, kadangi jos kilo iš aklų gamtinių procesų (*ibid.*). Kaip galima matyti iš ankstesnio skyriaus, jeigu natūralioji atranka išrenka tas savybes, kurios leidžia geriausiai prisitaikyti, o teisingi įsitikinimai leidžia geriau prisitaikyti nei klaidingi įsitikinimai, tuomet, priešingai Sosos teigimui, galima sakyti, kad pažintinių gebų patikimumas nėra atsitiktinis dalykas. Kiek patikimos pažintinės gebos leidžia geriau prisitaikyti nei nepatikimos, tiek ir jų turėjimas tiesiogiai išplaukia iš natūraliosios atrankos proceso. Nepaisant to, svarbu kelti klausimą, ar tikrai pats teizmas nesusiduria su šia problema ir šiuo požiūriu gali pasiūlyti ką nors naujo?

Manymas, kad tobulai geras Dievas neapgaujinėja žmonių, todėl jų pažinimas yra patikimas, mena René Descartes'o laikus ir yra tapęs kone kliše, kurią galima nesunkiai priimti pernelyg nesigilinant į tokio įsitikinimo pagrįstumą. Galima įsivaizduoti, jog tai sutampa su tradicinio krikščioniško teizmo nuostatomis. Tačiau toks teizmo interpretavimas susiduria bent su dviem problemomis, verčiančiomis abejoti tokiu supratimu.

Visų pirma, toks teizmas yra paremtas Biblija, kuri laikoma Dievo žodžiu, ir todėl negali jai prieštarauti. Tradicinis teizmas, kaip parodo Petteris Nieminenas su kolegomis, atvirai pripažįsta Dievo galimybę apgauti žmones jų labui: mat biblinis teizmas palieka galimybę Dievui tam tikrais atvejais apgauti žmogų sukeltant jam klaidingą įsitikinimą („štai VIEŠPATS įdėjo melagę dvasią į visų tavo pranašų lūpas“¹⁵ – 1 Kar 22, 20-23; 2 Kr 18, 22; Ez 14, 9), apkvaitimą (Iz 19, 14) arba atvirą apgaulę suvedžiojus (2 Tes 2, 11) jį taip, kad tas net negali susiprasti esąs apgautas (Nieminen *et al.*, 2017, p. 14-15). Tai – teistinis argumentas prieš Plantingos ir Sosos požiūrį, esą teizmo atveju pažintinės gebos yra patikimos, o jomis suformuoti įsitikinimai yra teisingi ne atsitiktinai, o būtinai, nes taip sumanyta paties pasaulio kūrėjo. Juk ir šiaip akivaizdu, kad apgaulė nebūtinai kyla iš moralinio netobulumo, o gali būti kaip tik grįsta moraliniais motyvais. Pavyzdžiui, kaip nuo vaiko slepiama tam tikra informacija tam, kad nepadarytų jam neigiamos

¹⁵ Antano Rubšio vertimas.

įtakos, kaip nuo piliečių valstybė gali slėpti informaciją, idant nekiltų panika, taip ir Dievas gali nuo žmogaus slėpti kokį nors žinojimą dėl daugybės priežasčių.

Čia galima išvelgti hermeneutinę problemą, nes nėra iki galo aišku, kaip derėtų interpretuoti konkrečius Dievo veiksmus Biblijoje – kaip vienetinius atvejus ar kaip precedentą kuriančius ir todėl paliekančius tikimybę analogiškam Dievo veikimui bet kurioje situacijoje. Dar viena problema – konkrečių Biblijos vietų interpretavimas pagal pažodinę ir perkeltinę prasmę, nes tik turint apibrėžtą konkrečios teksto vietos supratimą galima kalbėti apie kokių nors įsitikinimų prieštaravimą tam, kas parašyta. Kitaip tariant, anksčiau už analitinę problemą kyla hermeneutinė. Tokia šių problemų sąveika dar labiau sukompromituoja teizmą kaip tvarią alternatyvą pažintinių gebų patikimumui užtikrinti, nes nežinia dėl to, ar galime patikimai pažinti Bibliją, verčia abejoti ir tuo, ar šiuo tekstu paremtas teizmas gali užtikrinti pažintinių gebų patikimumą. Ne taip toli ir ydingo rato problema, nes jeigu būtų teigiama, kad galime patikimai pažinti Dievo žodį, tai jau remtumėmės pažintinių gebų patikimumu ir įsitikinimu, kad Dievas leidžia patikimai pažinti jo žodį, kai tuo tarpu tik pažinę jo žodį galėtume įsitikinti, kad jis tą leidžia daryti patikimai.

Dievo kaip valingo ir racionalaus veikėjo atveju žmogaus pažintinių gebų patikimumas atsiduria kaip tik maksimalaus neapibrėžtumo situacijoje, nes net jeigu bendras patikimumas būtų didelis, bet kurioje situacijoje jis gali būti paveiktas išorinės valios ir žmogus gali būti tyčia suklaidintas. Tai reiškia, kad bet kuris žinojimas yra teisingas atsitiktinai ta prasme, kad jo nelaiduoja jokia objektyvi ir universali tvarka, ir bet kurioje situacijoje Dievo valios aktu gali būti padaryta išimtis. Nereikėtų to suprasti kaip manymo, kad Dievas gali bet kaip savivaliauti, nes krikščioniškas teizmas to neteigia, tačiau bibliniai tiesioginės Dievo apgavystės atvejai, apie kuriuos kalba Nieminas su kolegomis, palieka didelį neapibrėžtumą dėl teizmo galimybės užtikrinti pažintinių gebų patikimumą.

Ne mažiau tikėtina, kad tokia išimtis gali būti padaryta ne tik konkrečioje situacijoje dėl konkretaus dalyko pažinimo, bet ir natūraliojoje atrankoje tokiu būdu, jog žmogaus pažintinės gebos būtų tarsi užprogramuotos konkrečiose situacijose veikti nepatikimai ir neatskleisti tam tikrų tiesų. Tai juo labiau tikėtina pripažįstant tradicinio teizmo laiko sampratą ir Dievą traktuojant kaip esantį anapus laiko ir todėl visą jį aprėpiantį iš karto. Plantinga yra kalvinistas, todėl jam nesvetima ir predestinacijos teorija, tad tai tik padidina tikimybę, kad išankstinis visa ko žinojimas leidžia Dievui užprogramuoti visas įvyksiančias situacijas iš anksto nustatant tokias pažintines galimybes, kad jos neleistų tam tikrų dalykų patikimai pažinti. Žinoma, tai nereiškia, jog taip ir yra, tačiau krikščioniškas teizmas prileidžia tokias galimybes kaip tikėtinas, todėl pažintinių gebų patikimumas teizmo atveju nėra vienareikšmiškai užtikrintas. Tai verčia abejoti teizmo pranašumu dėl pažintinių gebų patikimumo natūralizmo atžvilgiu.

Kita tuo abejoti verčianti problema nagrinėjamu klausimu teizmą palieka dar didesniame neapibrėžtume. Mat pats įsitikinimas, kad Dievas dėl savo gerumo, meilės savo kūriniais ar kokių nors kitų priežasčių *nori* užtikrinti žmonėms jų pažintinių gebų patikimumą, neišvengiamai atsiremia į bandymą nuskaidrinti Dievo motyvus, o tai tiesiogiai prieštarauja krikščioniško teizmo nuostatai dėl tokių motyvų nepažinumo.

Viena vertus, Plantinga teigia, kad tiek gyvybės buvimas Žemėje, tiek protingų, moralinių jausmų turinčių ar Dievą garbinančių būtybių egzistavimas teizmo atveju turi daug didesnę tikimybę nei natūralizmo atveju, nes tikėtina, jog Dievas nori, kad visa tai egzistuotų (Plantinga, 2011B, p. 51–52), kita vertus, filosofas pabrėžia, jog mes iki galo negalime žinoti Dievo motyvų (*ibid.*, p. 101-102). Plantinga mano, jog teizmas suteikia didesnę tikimybę realizuotis antropiniam principui, pagal kurį ištisa visatos raida klostėsi tokiu būdu, jog ilgainiui galėjo atsirasti tokios būtybės kaip žmonės. Jeigu su tuo sutinkame, tuomet mūsų buvimo faktas savaime didina tikimybę, jog Dievas egzistuoja. Galima sakyti, kad jeigu Dievas egzistuoja, tai akivaizdu, kad jis nori, jog egzistuotų ir jo kūriniai, nes kitaip nebūtų jų kūres. Bet juk nėra akivaizdu, kad Dievas negalėjo kurti savo kūrinų net ir nenorėdamas to daryti, tačiau turėdamas kitų mūsų pažinimui neprieinamų priežasčių. Todėl Tyleris Wunderis čia išvelgia tiesioginį prieštaravimą, nes sunku suderinti kalbėjimą apie tikimybes tariamų Dievo motyvų pagrindu, sykiu neigiant tokių motyvų pažinimo galimybę (2013, p. 72)¹⁶. Aišku, toks kontrargumentas nėra stiprus, nes apeliuoja į tai, ko negalime žinoti, tačiau jis leidžia išryškinti tą problemą, kuri glūdi kalbėjime apie Dievo motyvus – mes negalime žinoti, ar Dievas norėjo sukurti savo kūrinus, kodėl jis juos kūrė, ko jis iš jų nori ir tikisi. Vienintelis būdas tuos norus pažinti krikščioniško teizmo rėmuose būtų rėmimasis Biblija kaip apreikštu Dievo žodžiu. Bet tokiu atveju sugrįžtama prie jau aptartos problemos dėl to, kiek patikimumo pažintinėms geboms suteikia Biblija, nes palieka galimybę Dievui apgauti, ir kiek ji apskritai gali tą pasitikėjimą užtikrinti išvengdama ydingo rato problemos, nes tam, kad pasitikėtume Biblija, kuri galėtų atskleisti Dievo norą užtikrinti pažinimo patikimumą, mes jau turime suponuoti, kad patikimai pažįstame Bibliją ir, vadinasi, kad Dievas jau yra užtikrinęs tą patikimumą.

Todėl vargu ar galima manyti, kad Dievas užtikrina pažintinių gebų patikimumą, jei nekeliamas jo motyvų, kurių pažinimas yra smarkiai abejotinas, klausimas. Plantingos argumentacijoje dėl Dievo užtikrinamo pažintinių gebų patikimumo remiamasi tokiu Dievo motyvų pažinimu (kad jis *nori* užtikrinti pažinimą), o šio patikimumas tampa pagrindu grįsti pažinimo patikimumą, nors tik šį užtikrinus būtų galima pasitikėti Dievo motyvų pažinimu. Argumentuojant

¹⁶ Su tokia pat problema susiduria ir kitas Plantingos argumentas, esą mūsų pažintinės gebos veikia tinkamai, kai atitinka tai, kaip jų kūrėjas paskyrė jas veikti (1993, p. 197). Bet ir čia remiamasi tuo, kad galime žinoti, kaip Dievo buvo sumanyta toms geboms veikti, o tai jau pretenzija į Dievo motyvų pažinimą. Be kita ko, argumento galia smarkiai priklauso nuo to, kaip tinkamas funkcionavimas apskritai yra suvokiamas, ir toli gražu ne visi dėl to sutars (Wunder, 2008, p. 215), tad argumentas jau apeliuoja į tai, ką priima teizmo linkme teigiamai nusistatę skaitytojai ir su kuo veikiausiai nesutiks tokio prielankumo neturintieji.

už pažintinių gebų patikimumą teizmo atveju tokiu patikimumu jau iš anksto remiamasi jo dar neįrodžius. Tad Plantingos argumentas neturi patikimo pagrindo ir remiasi iš anksto tuo, ką dar tik įrodinėja. Iš to darytina išvada, kad teizmo atveju nėra pagrindo kalbėti apie pažintinių gebų patikimumo pranašumą lyginant su natūralizmu.

Todėl, net jeigu pripažįstamos Plantingos argumento išvados dėl paties natūralizmo, pažintinių gebų patikimumo atžvilgiu pasirinkimas tarp teizmo ir natūralizmo yra nerelevantiškas, nes su ta pačia nepatikimumo problema susiduria ir teizmas, kuris sukuria daug hermeneutinių ir analitinių (neprieštaravimo bei ydingo rato) problemų. Jei pasirinkimas nerelevantiškas, tai reiškia, kad skepticizmas, kuriuo kaltinamas natūralizmas, yra būdingas pačiai tikrovei nepriklausomai nuo to, ar ji tapatinama su gamtine tikrove. Tai verstų pritari Hardcastle išvadai, jog mūsų pažintinių gebų nepatikimumas yra argumentas už aklą gamtinį procesą, nevaldomą jokio protingo kūrėjo (2016, p. 116). Teizmo nepatikimumas sukompromituoja teizmą kaip natūralizmo alternatyvą, todėl, jei Plantingos argumentas būtų pagrįstas, tai jo kaltinimai skepticizmu galėtų ne natūralistinėje ontologijoje, o bet kokioje ontologijoje. To būtų galima bandyti išvengti, jeigu būtų konstruojama neteistinė natūralizmo alternatyva arba kitokiais argumentais grindžiamas nebiblinis ir, vadinasi, nekrikščioniškas teizmas.

Todėl galima tarti, kad pats Plantingos argumentas – tiek, kiek yra laikomas pagrįstu – implikuoja skepticizmą pažintinių gebų atžvilgiu visiškai nepriklausomai nuo pasirinktos ontologinės pozicijos ir, vadinasi, verčia abejoti pačiu šiuo argumentu, nes jis, kaip ir bet kokie kiti įsitikinimai, remiasi nepatikimumais pažintinėmis gebomis. Todėl argumentas tiek, kiek pristato teizmą kaip alternatyvą, užginčija pats save, nes nepatikimumis parodo pažintines gebas tiek natūralizmo, tiek teizmo atveju. Jeigu Plantingos argumento išvados nepripažįstamos dėl 3.2 skyriuje išdėstytų priežasčių ir, vadinasi, natūralizmas neimplikuoja skepticizmo, o teizmas vis tik susiduria su tokiu skepticizmu, kokių filosofas kaltina natūralizmą, tuomet natūralizmas yra pranašesnė pozicija.

4. Kontrargumentai ir kontroversijos nesėkmės apžvalga

4.1. Kontrargumentai natūralizmo kritikai

2 darbo dalyje pateiktai natūralizmo kritikai galima suformuluoti keletą esminių kontrargumentų, kuriuos reikėtų atremti.

Visų pirma, argumentą dėl to, esą ontologinis natūralizmas yra logiškai prieštaringas tiek, kiek remiasi metodologiniu natūralizmu kaip savo pagrindu, ir todėl negali būti metodologinio natūralizmo implikuotu sekmeniu, turinčiu episteminių statusą¹⁷, galima bandyti atremti pasitelkiant nuodugnesnį episteminio ir metodinio lygmens apsvarstymą.

Kalbėdamas apie vertybinio neutralumo metodologinį principą, atliekantį normatyvinę funkciją moksle, Hansas Albertas teigia¹⁸, jog problemą, esą vertybinio neutralumo reikalavimas prieštarauja pats sau, nes yra normatyvinis, galima išspręsti įsivedus trejopą mokslo tiriamos tikrovės ir jo naudojamos kalbos skirstymą: (1) *objektų* lygmuo, į kurį mokslo teiginiai nurodo; (2) *objektinės kalbos* lygmuo – moksliniai teiginiai apie tuos objektus; (3) *meta-kalbos* lygmuo – esminės metodologinės nuostatos, t. y. teiginiai apie objektinę kalbą (1985 [1968], p. 81-82). Jeigu meta-kalbiniu lygmeniu priimamos bazinės mokslo vertybės, tai objektinės kalbos lygmeniu jokios vertybės nebegali būti priimamos ir įtraukiamos.

Įsivedus tokį skirstymą, akivaizdu, kad metodologinis natūralizmas priklauso meta-kalbos lygmeniui ir todėl nieko nesako apie objektinį lygmenį, tad nepatenka ir į objektinės kalbos sritį. Šia prasme jam negali būti taikomi jokie prieštaravimai dėl to, ko jis reikalauja iš kito lygmens kalbos, tad ir tai, jog pats metodologinis natūralizmas negali būti pagrįstas ar įrodytas tais būdais, kuriuos kaip tinkamus pats suponuoja, nėra joks prieštaravimas. Lygiai taip pat būtų galima sakyti, kad ir ontologiniam natūralizmui negalioja prieštaravimai dėl to, kokius kriterijus kelia metodologinis natūralizmas. Tokiu atveju tai, kad ontologinis natūralizmas negali būti įrodomas metodologinio natūralizmo nurodomu būdu, nebūtų argumentas prieš pirmąjį. Tuo labiau, ontologinis natūralizmas, skelbdamas tikrovės ribas sutampant su tuo, kaip jas tyrimo tikslams apibrėžia metodologinis natūralizmas, niekaip neprieštarauja tokiai metodinei nuostatai ir dar ją pilnai atitinka.

¹⁷ Plačiau žr. 2.2 skyrių.

¹⁸ Nors Albertas kalba apie socialinius mokslus, kurie negali išvengti vertinamųjų teiginių ir todėl turi laikytis vertybinio neutralumo, kiek tai įmanoma, jo trinarė skirtis tinka visiems mokslams, nes ir tokie mokslai kaip fizika bei matematika mokslo raidoje ilgainiui perėjo virsmą iš vertybiškai orientuoto mąstymo į vertybiškai neutralią analizę (Albert, 1985 [1968], p. 83).

Tačiau tokiu atveju ir pats ontologinis natūralizmas būtų traktuojamas kaip metodinė nuostata. Tuo tarpu akivaizdu, kad, kalbėdamas apie tai, kokios yra tikrovės ribos apskritai ir kas egzistuoja arba neegzistuoja priklausomai nuo to, ar patenka į tos tikrovės ribas, ar atsiduria anapus jų, ontologinis natūralizmas nėra metodinė pozicija, o aiškiai žengia į objektinės kalbos lygmenį, nes pretenduoja nustatyti, kokie objektai egzistuoja. Tai reiškia, kad, atitinkdamas metodologinio natūralizmo nubrėžtas ribas, ontologinis natūralizmas pačiu geriausiu atveju tik pakartoja, kas jau nusistatyta metodiniame lygmenyje, o tokiam pakartojimui priskiriant pretenziją būti kažkuo daugiau nei metodine nuostata – t. y. būtent metafizine pretenzija į tiesą apie pasaulio ribas – jau tiesiogiai prieštaraujama metodologinio natūralizmo reikalavimui netirti nieko, kas peržengia gamtos ribas. Pačių ribų tyrimas ir bandymas nustatyti, kokios tos ribos yra ir tai, ar už gamtos ribų esama dar kokios nors tikrovės, ar ji čia pat ir pasibaigia, nėra niekaip suderinama su reikalavimu tirti tik tai, kas apsiriboja gamta. Būtent dėl to ontologinis natūralizmas gali būti vienaip ar kitaip grindžiamas ir nelaikomas prieštaringu tik tuo atveju, jeigu tai daroma nepriklausomai nuo metodologinio natūralizmo ir, vadinasi, nekildinama iš fizikinių mokslų. Todėl mokslas ne tik nepagrindžia ontologinio natūralizmo, bet ir verčia abejoti, ar šis gali būti pagrįstas apskritai, jeigu yra kildinamas būtent iš gamtos mokslo.

Tuo labiau, kad, kaip teigia Basas van Fraassenas, ne tik moksliniam procesui neempiriniai teiginiai apskritai nesvarbūs, bet ir šių rėmimas mokslu susiduria su tuo, kad bet kokie empiriniai teiginiai turi būti traktuojami kaip bet kurią akimirką galintys pasikeisti atsiradus naujiems mokslo duomenims, todėl jie negali ir neturi būti metafizinės pozicijos sudėtinė dalimi (1996, p. 175). Kitu atveju metafizinės pozicijos grindimas mokslo duomenimis vers žiūrėti selektyviai į tai, ką pavyksta moksliskai atrasti, ir tuomet gali tecti keisti metafizinę poziciją neatsiradus jokiems reikšmingiems jos trūkumams, tačiau praradus argumentacinius svetus vienoje ar kitoje mokslo duomenų bazėje. Arba, dar blogiau, mokslas gali būti pritempinėjamas prie turimos pozicijos, kai nebesvarbu, kas ir kaip grindžia ontologinę poziciją, svarbu, kad tik turimo įsitikinimo atžvilgiu nepajudintas liktų mokslo autoriteto ramstis, kurio konkretus turinys tampa nebesvarbus.

Panašus kontrargumentas už natūralizmą galėtų būti tai, jog tam, kad pasakytum, kas yra tikra, turi nusistatyti tikrovės ribas, nes kitaip nėra kriterijaus, leidžiančio atskirti tikra nuo netikra. Tačiau šiuo atveju problemiška tai, kad metodas skatina ontologinį įsipareigojimą. Kriterijai turimų įsitikinimų bazėje gali leisti atskirti tikra nuo netikra priklausomai nuo turimos tikrumo sampratos. Šia prasme metodologinis natūralizmas implikuoja tik tai, kas yra arba nėra tikra *fizikine* prasme. Kitaip tariant, tai, ką gamtos mokslai gali aptikti, yra tikra fizikine prasme, o tai, ko jie negali aptikti, nėra tikra fizikine prasme. Tačiau ontologinis natūralizmas teigia, kad *niekas nėra tikra apskritai, kas nėra tikra fizikine prasme*, o tai yra kur kas daugiau nei metodinė nuostata leidžia teigti.

Howardas Peacockas skiria dvi ontologinių įsipareigojimų rūšis: *eksplicitinę*, kai teorija į save įtraukia egzistencinius teiginius ir egzistencines prielaidas, ir *implicitinę*, kai teorijos teisingumui būtina sąlyga yra kokio nors dalyko egzistavimas (2011, p. 103-104). Iš karto galime matyti, kad metodologinis natūralizmas nei implicitiškai, nei eksplicitiškai neimplikuoja tokių ontologinių įsipareigojimų, kurie atitiktų ontologinį natūralizmą. Apribodamas tyrimą ties tuo, kas fiziška, metodologinis natūralizmas *ad minimum* verčia įsipareigoti visos fizinės tikrovės egzistavimui. Būtų neįmanoma apriboti gamtinės tikrovės tyrimo ontologiškai įsipareigojant mažesnei tikrovės aprėpčiai negu visa fizinė tikrovė, kurios ribos sutampa su lig galimo gamtamokslinio tyrimo ribomis. Todėl metodologinis natūralizmas pripažįsta egzistuojant visą gamtinę tikrovę, kurios egzistavimas yra būtinas metodologinio natūralizmo veikimui ir todėl atitinka implicitinį ontologinį įsipareigojimą. Kartu, būdamas tik metodine nuostata, o ne ką nors teigiančia teorija, eksplicitiškai pripažįsta egzistuojant tai, kas, laikantis metodologinio natūralizmo nuostatos, gali būti atrandama gamtamokslinio tyrimo metu tos gamtinės tikrovės ribose. Daugiausia, ką ontologinio natūralizmo naudai gali pripažinti metodologinis natūralizmas, tai, jog gamtiniai reiškiniai turi fiziniam ištyrimui prieinamas gamtines priežastis. Tačiau toks metodologinis natūralizmas nieko nesako nei apie tai, ar egzistuoja dar kas nors už gamtos ribų, nei savo veiksmingumui ar teisingumui reikalauja pripažinti, kad egzistuoja tik gamta. Taip pat metodologinis natūralizmas nereikalauja pripažinti, kad egzistuoja tik fizinės reiškinų priežastys, o reikalauja tik to, kad būtų tiriamos tik fizinės reiškinų priežastys, visiškai nesivieliant į klausimą, ar tuos reiškinius gali lydėti ir nefizinės priežastys. Todėl nėra pagrindo ontologinį natūralizmą laikyti tokiu ontologiniu įsipareigojimu, kurį prisiimti reikalautų metodologinis natūralizmas.

Lygiai taip ir fizikos užbaigtumo, teigiančio, jog fizinius reiškinius pilnai paaiškina vien fizinės priežastys, implikuojamas determinizmas¹⁹ gali būti ginamas teigiant, jog būtina pripažinti, kad viskas yra nulemta kokių nors priežasčių, idant apskritai būtų galima racionaliai suprasti ir tyrinėti tikrovę, todėl determinizmo pripažinimas ne griauna racionalumo pagrindus, o kaip tik juos kloja. Tačiau ir čia pripažįstama daugiau nei reikalinga mokslo praktikai. Aišku, būtina laikytis nuostatos, jog visada įmanoma atrasti priežastį, tačiau manymas, jog priežastys visuomet esti vien fizinės ir kad apskritai negali nutikti nieko, kas nebūtų nutikę veikiant priežastiniams dėsniams, jau peržengia metodines ribas, kurių mokslo praktika reikalauja.

Šiuo požiūriu panašiai rašo ir Bertrand'as Russellas (Raselas, 1982 [1935], p. 142):

Priežastinių dėsnų ieškojimas, kaip matėme, yra mokslo esmė, ir todėl grynai praktiniais sumetimais mokslininkas turi priimti determinizmą kaip darbo hipotezę. Tačiau jam nebūtina tvirtinti, kad visur veikia priežastiniai

¹⁹ Plačiau žr. 2.3 skyrių.

dėsniai, taip pat ir ten, kur iš tikrųjų jis nėra jų radęs. Taip darydamas, be abejo, būtų neišmintingas. Bet jis būtų dar neišmintingesnis, jei kategoriškai tvirtintų, kad žino sritį, kur priežastiniai dėsniai neveikia.

Todėl racionalumo pagrindu veikiau laikytinas ne įsitikinimas griežtu determinizmu ar galimybe veikti laisvai nepaisant jokių priežastingumo dėsnių, o atsisakymas spręsti apie tai, kas dar nėra ištirta, ir per toli siekiančių apibendrinančių išvadų, pretenduojančių į metafizinę tikrovės išaiškinimą kurios nors siauros koncepcijos rėmuose, vengimas. Tad ir determinizmas pripažintinas tik metodiniu lygmeniu kaip konceptualinis įrankis, be kurio mokslinis tyrimas neįmanomas, bet ne metafiziniu lygmeniu kaip tikrovę charakterizuojanti ypatybė, grasinanti pažinimo racionalumą suredukuoti į deterministinių poveikio priemonių visumą. Nors determinizmo kaip metafizinės koncepcijos teisingumo atmesti griežtai ir neįmanoma, o ir tikrai nereikėtų to daryti vien dėl to, kad mums patogiau savo racionalų diskursą konstruoti nedeterministiniu pavidalu.

4.2. Kontrargumentai teizmo kritikai

3 darbo dalyje dėstytiems argumentams galima nesunkiai suformuluoti bendriausius kontrargumentus, į kuriuos dera atsakyti.

Visų pirma, galima sakyti, kad net jei patikimos pažintinės gebos leidžia geriau prisitaikyti ir todėl natūralioji atranka evoliucijos procese neišvengiamai išrenka patikimas pažintines gebas, jų patikimumas vis tiek yra atsitiktinis, nes pats procesas, lėmęs tų gebų susiformavimą, yra istorinis atsitiktinumas. Toks argumentas apeliuotų į organizmų ar net pačios visatos raidos atsitiktinumą. Žinoma, jeigu manytume, kad pats evoliucijos procesas su visa natūraliąja atranka yra atsitiktinis, tad jo galėjo ir nebūti, tuomet ir tame procese susiformavusios pažintinės gebos yra patikimos atsitiktinai. Tačiau toks atsitiktinumas būtų aukštesnio abstrakcijos lygmens, apimančio pačios visatos ar jos dėsnių atsitiktinumo ir būtinumo klausimą. Akivaizdu, kad tiek visata, tiek jos dėsniai nėra būtini ta pačia prasme, kuria būtinos loginės tiesos, tad ir tokių dėsnių lemtos organizmų savybės yra atsitiktinės. Tačiau tai niekaip neišsprendžia patikimų pažintinių gebų problemos natūralizmo alternatyvos požiūriu, nes ir krikščioniškas teizmas visatą laiko atsitiktinai egzistuojančia – Dievas galėjo jos ir nesukurti²⁰. Šia prasme ir Dievo racionaliai koordinuojama visatos ir organizmų evoliucija sukuria taip pat atsitiktines savybes ir todėl neužtikrina neatsitiktinio

²⁰ Tai neprieštarauja stipriajai antropinio principo versijai, pagal kurią visatos raida, leidusi atsirasti gyvybei ir konkrečiai žmogui, negalėjo būti kitokia nei ta, kuri įgalino žmogaus atsiradimą. Mat toks principas implikuoja būtiną visatos raidą gyvybės ir žmogaus atsiradimo link, tačiau jis neimplikuoja pačios visatos būtinumo. Lygiai taip pat toks principas implikuoja pažintinių gebų susiformavimą tokiomis, kokios jos susiformavo, tačiau savaime neapsprendžia, ar jos turėjo būti būtinai patikimos, ar jos turėjo būti būtinai nepatikimos, ar jos turėjo būtinai pereiti virsmą iš nepatikimų į patikimas ir ar šis virsmas yra neapgrėžiamas.

pažintinių gebų patikimumo. O jeigu svarstome apibrėžtoje esamų gamtos dėsnių sistemoje, nekeldami klausimo, ar galėjo tie dėsniai būti kitokie, tuomet, sekant argumentu, jog patikimos pažintinės gebos yra geriau prisitaikyti nei nepatikimos gebos leidžianti savybė, natūralioji atranka, orientuota tik į prisitaikymui naudingų savybių išrinkimą, *negalėjo* neišrinkti patikimų pažintinių gebų. Pažintinių gebų patikimumas yra ne šalutinis prisitaikymo produktas, o būtina geriausio prisitaikymo sąlyga.

Kitas kontrargumentas galėtų būti susijęs su tuo, kad ir klaidingi įsitikinimai gali ne prasčiau atlikti prisitaikymo dėl išlikimo funkciją. Plantinga pats taip ir sako: „Išgyvenimui ir prisitaikymui užtenka, kad neurologiniai procesai sukeltų adaptyvų elgesį; šie procesai taip pat nulemia įsitikinimų turinį, tačiau prisitaikymui nesvarbu, ar tas turinys yra teisingas“ (2011B, p. 327). Tačiau, kaip jau buvo sakyta 3.2 skyriuje, ne įsitikinimo turinys, o tai, ar jis atitinka tikrovę, lemia to įsitikinimo adaptyvumą. Nors gali pasitaikyti atveju, kada klaidingas įsitikinimas yra adaptyvesnis už teisingą²¹, sunku tokius atvejus laikyti taisyklėmis, o ne išimtimis, nes dažniausiai jie skamba sunkiai įtikimai. Kiek galima tokių atvejų prigalvoti, antra tiek galima pateikti ir priešingų pavyzdžių. Klaidingi įsitikinimai gali būti adaptyvūs dėl atsitiktinių sutapimų, tačiau teisingi įsitikinimai leidžia bent iš pažiūros sąmoningai juos taikyti, aiškiai suvokiant, kurie iš jų kuriose situacijose gali padėti. Tad jau vien pats įsisąmonintas klaidingų ir teisingų įsitikinimų skyrimas bei jų taikymas sudaro geresnes galimybes prisitaikyti.

Dar vienas kontrargumentas: jei, remiantis krikščionišku teizmu, Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą, o Dievas yra visažinis, tai ir žmogaus žinojimas yra tikras žinojimas, o ne joks prisitaikymas, todėl teizmo atveju jis yra patikimas. Tačiau, remiantis tuo pačiu teizmu, galima prisiminti ir tai, kad Dievo buvo uždrausta žmogui valgyti vaisių nuo pažinimo medžio – kitaip tariant, žmogui buvo užginta pažinti tiesą (visų pirma moralės srityje) ir liepta pasitikėti Dievo žodžiu. Žmogus nuolatos klysta ir neretai elgiasi amoraliai ne iš piktavališkumo, o iš negebėjimo pažinti ir suprasti tiesą – neretai taip nutinka dedant dideles pastangas tą tiesą pažinti. Tuo labiau, kad žmogus negali suprasti, jog nepaklusti Dievui ir valgyti vaisių nuo pažinimo medžio yra blogai, kaip tik dėl to, kad jis nėra dar to vaisiaus suvalgęs ir neturi to supratimo. Tad tai, kad žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą, dar nereiškia, jog jis turi visais atžvilgiais tas pačias savybes mažesniu laipsniu. Aišku, žmogus iš principo gali pažinti tiesą, net jei konkrečiu atveju ir nepažįsta – tai dar nediskredituoja jo pažintinių gebų patikimumo apskritai. Bet net jeigu bendras pažintinių gebų patikimumas būtų geras, situaciją komplikuoja 3.3 skyriuje aptartos Biblijos supratimo hermeneutinės problemos. Biblija ne tik nedviprasmiškai teigia, jog Dievas gali žmogų apgaudinėti, bet ir pati kaip tekstas turi būti skaitoma jau pasitikint savo pažintiniais sugebėjimais tą tekstą

²¹ Pavyzdžiui, manymas, kad visavertė mityba padės prišaukti aukštesnę oro temperatūrą, kai tokios temperatūros norima, yra adaptyvus, nes yra naudingas organizmo sveikatai, nors ir yra akivaizdžiai klaidingas.

teisingai suprasti, o toks pasitikėjimas turi būti grįstas dar iki priimant Biblijos žodį kaip pagrindą jam – vadinasi, patenkama į ydingą ratą, kuris neleidžia pagrįsti pasitikėjimo pažintinėmis gebomis per Bibliją ir pasitikėjimo Biblija – per patikimas pažintines gebas²².

Galiausiai galima teigti, jog Dievo galimybė apgautinėti žmones jų labai prieštarauja pačiai tobulai gero Dievo idėjai. Klaustina, kokių pagrindu galime pripažinti, kad Dievas, turėdamas galimybę apgautinėti žmones, šia galimybe aktyviai naudojasi? Tačiau tam, kad būtų apginta pozicija, jog teizmas neužtikrina pažintinių gebų patikimumo, nereikia pagrįsti, kad Dievas aktyviai apgautinėja žmones jų labai, o užtenka parodyti, kad vienodai negalime žinoti nei kad jis apgautinėja, nei kad neapgautinėja, idant teizmo pajėgumas užtikrinti pažintinių gebų patikimumą taptų abejotinas. Teizmo kaip alternatyvos natūralizmui pranašumas turi būti aiškiai *matomas*, o ne tik galimas, kada spėjama, jog jis turėtų užtikrinti tą patikimumą, bet realiai negalime žinoti, ar jis tikrai užtikrina ir ar jo galimybė užtikrinti patikimas pažintines gebas yra didesnė nei natūralizmo. Tuo labiau, kad 3.3 skyriuje minėti Biblijos pavyzdžiai rodo, jog būna, kad Dievas apgautinėja žmones. Jeigu priimame Bibliją kaip teizmo atraminį dokumentą, tai net ir nėra būtina pagrįsti, kodėl Dievas turėtų taip elgtis – Biblijos kontekste toks jo elgesys yra faktas, ir to užtenka, kad Biblija paremtas krikščioniškas teizmas pažintinių gebų patikimumo užtikrinimo klausimu būtų sukompromituotas.

4.3. Kontroversijos nesėkmės apžvalga

Galima grįžti prie to, nuo ko buvo pradėta darbo įvade: kontroversija tarp natūralizmo ir teizmo yra tik konkretizuotas platesnės mokslo ir religijos santykio problemos atvejis. Todėl bent iš dalies galima teigti, kad pagrindinis ginčo variklis yra ne turimi įsitikinimai ir argumentai dėl faktinės dalykų padėties, o veikiau vertybinės nuostatos, verčiančios tuos pačius faktus ir tas pačias teorijas interpretuoti skirtingai ir bandyti sukonstruoti argumentus, kurie vieną ir tą pačią žinių bei teorijų bazę leistų geriau suderinti su ta ontologine pasaulio aprėptimi ir struktūra, kuri atrodo priimtinesnė vienai ar kitai pusei.

Moksle ir religijoje patyrimas ir tiesa gali reikšti skirtingus dalykus – pirmu atveju svarbus yra stebėjimas, eksperimentas ir pagrindimas, o antru atveju svarbiausias yra tikėjimas. „Nemaišant šių dviejų patyrimo sąvokų, mokslo ir religijos konfliktas *logiškai* neįmanomas, nors *istorijoje* jų buvo ne taip jau mažai“, – teigia Evaldas Nekrašas (2010, p. 414). Jo manymu, tokių konfliktų dalyviai per prastai suvokė proto ir tikėjimo tiesų pobūdį ir kilmę. Todėl galima pamanyti, kad

²² Galima teigti, jog Biblija priimama tikėjimu, todėl pagrindimas čia nereikalingas. Tačiau tokiu atveju ir pasitikėjimas pažintinėmis gebomis yra grįstas tikėjimu, o ne racionalia argumentacija, ir todėl jau vien šiuo pagrindu abejotinas kaip alternatyva natūralizmui.

didžioji įtampa atsiranda tarp vertybiškai neutralaus mokslo ir vertybiškai orientuotos religijos. Vis dėlto natūralizmo ir teizmo klausimas peržengia tiek mokslo, tiek ir religijos ribas, atsidurdamas mokslo filosofijos ir religijos filosofijos sankirtoje. O kadangi nagrinėjamu atveju toji sankirta susijusi su pažintinių gebų patikimumo klausimu ir ontologine pasaulio sąranga, tai į dėmesio centrą iškyla visų pirma epistemologiniai ir metafiziniai klausimai.

Taip pasireiškiantis konfliktas nėra fiktyvus, nes tiek natūralizmas, tiek teizmas yra metafizinės pozicijos, pretenduojančios į tiesą pasaulio atžvilgiu. Tačiau konfliktas yra nevykęs tuo požiūriu, kad fizikinis mokslas savaime nesprendžia metafizinių klausimų, ir todėl bandymas pritempti mokslinį pasaulėvaizdį prie vienos ar kitos ontologinės pozicijos, sykiu teigiant, jog pats tas mokslinis pasaulėvaizdis pagrindžia ar bent jau suponuoja tokią ontologinę poziciją, yra nepagrįstas. Todėl, kaip teigia Hardcastle, tie, kas leidžia sau eiti toliau nei mokslas, iškelia metafiziką, kurios mokslinis tyrimas nepagrindžia, ir būtent tuo nusikalsta vienodai tiek krikščionių fundamentalistai, tiek ontologinio natūralizmo šalininkai (2016, p. 114). Tai reiškia, kad natūralizmo ir teizmo klausimą derėtų suvokti kaip atskirą metafizinę problemą, nelaikytiną mokslo ir religijos priešpriešos ar dermės klausimo tąsa. Nes kad ir kurią ontologinę poziciją priimtume, nuo to nepasikeis gamtos mokslų metodai ir jais aptinkami bei sisteminami duomenys, tad klausimas iš esmės aktualus tik metafiziniu ir vertybiniu požiūriu.

O štai tokių metafizinių klausimų svarstyme vertybinio neutralumo užtikrinti neišeina taip lengvai, kaip grynojoje gamtos mokslų srityje, nes čia nėra aiškių metodinių nuostatų ir procedūrų, kurios leistų bet kurį tyrimą atlikti korektiškai tų metodinių reikalavimų atžvilgiu. Todėl įsitikinimai dėl to, koks pasaulis ne tik yra, bet ir koks jis turėtų būti net ir ontologiniu lygmeniu, iš abiejų pusių gali veikti vienoda apimtimi tiek natūralizmo, tiek ir teizmo šalininkus. Šia prasme teizmas įgyja pranašumą, nes teistiniai argumentai, nors yra orientuoti į nešališką pastangą pagrįsti savo poziciją, bet turi vertybinį krūvį, kuris nėra slepiamas, kai tuo tarpu natūralizmo argumentai dažnu atveju apeliuoja į savo kilmę iš mokslo, o per tai – ir į savo didesnę vertybinę nešališkumą lyginant su teizmu. Tad nors abi pusės susitinka metafizinių klausimų plotmėje, viena iš pusių turi polinkį nepagrįstai laikyti save pranašesne dėl deklaruojamo neutralumo. Kita vertus, tokią poziciją galima suprasti kaip kylančią iš nuostatos neįtraukti jokių naujų prielaidų, kai joms nėra pagrindo. Tačiau tokia nuostata iš esmės reikalautų susilaikyti nuo sprendimo formuluoti pozityvią ontologijos sampratą, paneigiančią tai, kam nesama pagrindo egzistuoti, kai lygiai taip pat nėra pagrindo manyti, kad tai neegzistuoja, nes, neturint patikimų tyrinėjimo būdų, nėra aišku, kas apskritai yra tas „tai“, ta „antgamtė“, kurios buvimą natūralizmas neigia. Lygiai taip pat ir iš teizmo perspektyvos pagrįsta yra tik pastanga argumentuoti prieš ontologinį natūralizmą jo tariamos kilmės iš mokslo atžvilgiu, tačiau pagrįstumas baigiasi tą pačią akimirką, kai iš mokslo imama reikalauti pagrindo natūralizmo alternatyvai.

Tačiau ontologinio natūralizmo šalininkai paprastai remiasi mokslo, paremto metodologiniu natūralizmu, sėkmės argumentu, kurį 2.1 skyriuje cituotais žodžiais tiksliai nusako Schafersmano pozicija. Tai pragmatinis ir vertybiškai angažuotas argumentavimas, kuris neturi didesnės teorinės vertės. Pasitelkiant mokslo autoritetą ir savo nusistatytas ribas laikant pačios tikrovės objektyviai duotomis ribomis, bandoma įtikinti būtinu perėjimu nuo metodologinio natūralizmo prie ontologinio. Tokio tipo argumentacija yra veikiau praktinė ir pragmatinė nei teorinė. Ne tik pirminė jos intencija yra pagrįsti poziciją jos praktiniu pranašumu ir nauda visuomenei, bet ir teoriniu požiūriu daromas neleistinas šuolis nuo metodologinio prie ontologinio natūralizmo arba konkrečiau – nuo metodiškai taikomo determinizmo prie metafizinio determinizmo, iš vien fizinio reiškinių aiškinimo darant neplaukiančias išvadas apie visos tikrovės buvimą vien tik fizine. Tokios išvados palankios steigiant savo autoritetą²³ kitų pažinimo sričių atžvilgiu ir visiškai eliminuojant nepriimtinių įsitikinimų – kaip antai tikėjimo dievybėmis, stebuklais ar kitais nefiziniais dalykais – racionalaus grindimo galimybę.

Ypatingai ryškus motyvas uždaryti religijos racionalaus grindimo galimybę. Tai apskritai yra viena didžiausių psichologinių paskatų užimti ontologinio natūralizmo poziciją. Kaip ir apskritai netikėjimas Dievu (net jei lemtas neracionalių ir su mokslu nesusijusių priešasčių) nepalieka kitų įtikinamų alternatyvų, todėl natūralistinė ontologija dažniausiai priimama kaip neišvengiama tokio netikėjimo pasekmė²⁴ (Clark, 2016, p. 8). Kad štai toks vertybinis motyvas, o ne tiesos ar mokslinio paprastumo siekis tampa pagrindu neigti nefizines priešasčius ar apskritai nefizinę tikrovę, gali rodyti nepaliaujamos pastangos rasti alternatyvą kosmologiniam Didžiojo sprogo modeliu. Kaip pastebi Johnas D. Barrow, reikėtų neišleisti iš akių fakto, kad daugybė kvantinės kosmologijos tyrinėjimų yra motyvuoti troškimo išvengti begalinio tankio pradinio singularumo (1994, p. 113), kurį numato Didžiojo sprogo modelis. Mat šis implikuoja, kad visata, kurios tankis besiplečiant mažėja, su visa energija, materija, erdve ir laiku atsirado prieš baigtinį laiko kiekį Didžiojo sprogo metu, t. y. nėra amžina. Tai, anot Williamo Lane'o Craigo, meta rimtą iššūkį moksliniam natūralizmui, nes postuluoja visatos pradžių *ex nihilo*, kurios negalėjo išjudinti ankstesni gamtiniai procesai, nes nėra to „anksčiau“, kadangi kalbama apie tai, kas „buvo“ prieš laiko atsiradimą (Craig, 2001 [2000], p. 217-218). Žūtbutinės pastangos surasti alternatyvą tokiam modeliui, nors tas modelis neturi akivaizdžių trūkumų, ir įvairiausių abejotinų ar net ekstravagantiškų modelių – nuo nuolatinio būvio, vakuomo fluktuacijų ar ciklinio modelio iki chaotiško plėtrumo ir kvantinės gravitacijos modelių – gynimas iki pat paskutiniųjų, kol galiausiai šie atmetami dėl rimtų savo

²³ Fizikalizmas, prieš tapdamas veikiau ontologine nei metodologine pozicija, iš pradžių reišė fizikos mokslo pretenziją į hegemoniją visų kitų pažinimo sričių atžvilgiu (Papineau, 2001, p. 3).

²⁴ Akivaizdu, kad ir netikėjimas Dievu gali būti racionalių priešasčių pasekmė, šiuo atveju pirmiau natūralizmą suvokus kaip labiau įtikinančią alternatyvą, tik kurios pagrindu atsisakoma religinio tikėjimo arba filosofinės nuostatos dėl Dievo buvimo.

klaudų (plačiau žr. *ibid.*, p. 218-230), suponuoja, jog esama didelio nusistatymo prieš visatos atsiradimą teigiantį kosmologinį modelį.

Gali atrodyti, jog šis modelis verčia rinktis vieną iš dviejų alternatyvų: arba pripažinti nefizinę ir anapus erdvėlaikio egzistuojančią priežastį, arba manyti, jog visata „tiesiog yra“, o jos radimosi priežasties klausimą laikyti nemokslišku ir beprasmiu²⁵. Esama ir trečios alternatyvos atsisakyti postuluoti vienokią ar kitokią pozityviai apibrėžtą ontologiją ir palikti fizinės visatos priežasties klausimą atvirą, sykiu atvirai pripažįstant, kad atsakymo neturime. Tačiau šį modelį pripažįstantys teistai ir ateistai paprastai yra linkę įsipareigoti teistinei arba natūralistinei ontologijai, apeidami trečiąjį – agnostinį – kelią, ir tokiu būdu įžiebdami kontroversiją, kuri ir analizuojama šiame darbe.

Viešumoje ne vienas ateistiškai nusiteikęs mokslininkas įrodinėja, kad pats šis klausimas yra beprasmiškas ir mokslškai nerelevantiškas (tą dar galima suprasti dėl to, kad pirmoji alternatyva peržengia empirinio mokslo jurisdikciją). Tačiau toks klausimo nureikšminimas, nors teisingai pamatuotas tuo požiūriu, kad fizikinis mokslas nepajėgus atsakyti į klausimą, kokia yra fizinio pasaulio kilmė ir jos priežastis (nebent būtų kalbama apie tyrimui prieinamos visatos ribas peržengiantį tolesnį fizinį kontinuumą, kurį, patobulėjus techninėms ir metodinėms gamtos mokslų galimybėms, galbūt būtų įmanoma tyrinėti), sykiu yra ir galios argumentas, mokslo autoriteto pagalba nubrėžiantis prasmingų klausimų ribas ties ten, kur prasideda klausimai, galintys kreipti link vertybiškai nepageidaujamų teiginių pripažinimo.

Ši galia gali būti išnaudojama vertybiniais įsitikinimams grįsti. Pastangos moksle įtvirtinti bet kokią teoriją, kad tik užtvertų kelią negamtinės tikrovės pripažinimui, net jei pranašiausia teorija tokios galimybės neužveria, iš tiesų tik vertybiniu pagrindu riboja patį pažinimą. Tai kontrabanda įnešamas vertybinis šališkumas, kuris pritaikomas metafizinėms koncepcijoms prastumti gamtos mokslo vardu. Iš dalies čia būtų galima sutikti ir su Alvydo Jokubaičio žodžiais, jog pasirinkta pažinimo forma atmeta jos principų neatitinkantį pažinimą, o tai – „vienas iš politinės galios įgijimo nepolitinėmis priemonėmis būdų“ (2016, p. 139). Instrumentinis mokslo naudojimas vykstant visuomenės technologizacijai, susitelkiant ties materialia gamyba ir vartojimu, didelių ir anonimiškų teisinių, biurokratinių, politinių struktūrų plėtimusi, kai tokio mokslo naudojimo „objektyvumui“ skersai kelio stoja tik į „subjektyvumą“ kreipianti religija (Brown, 2013, p. 29), atrodo tarytum praktikoje realizuota natūralistinė pasaulėžiūra, o nebe mokslškai grįstas

²⁵ Būtų galima eiti ir dar kitu keliu, pratęsiant fizinės tikrovės kontinuumą anapus stebimos ir teoriškai konceptualizuojamos visatos ribų, visatos priežastį traktuojant kaip fizinę, tačiau esančią tarsi kitoje fizikos plotmėje nei dabartinė mūsų tyrimams prieinama visata. Toks žingsnis primena ketvirtąją antinomiją, kurią pateikė Immanuelis Kantas, pateikęs du būdus mąstyti besąlygiškumą, kurių pirmasis atitinka besąlygišką būtybę – Dievą, o antrasis – pačią nesibaigiančią sąlygų seką, potencialiai nusitęsiančią į begalinį regresą (Kant, 2013 [1781], p. 354). Tačiau abi perspektyvos būtų žingsnis anapus patyrimo ir to, ką gebame mokslškai užfiksuoti, todėl iš esmės taptų metafizine hipoteze, nebent jau turėtume technines ir metodines galimybes tą fizinės visatos kontinuumą toliau pratęsti ir matyti ankstesnės priežasties ir pradžios neturinčią fizinę fizinės visatos priežastį.

pasaulėvaizdis, kuris tokių moralinių ir kultūrinių pertvarkų visuomenėje niekaip negalėtų būti įvykdęs vien savo pastangomis.

Daug svarbiau, kad visuomeninio gyvenimo kaitą skatinantys mokslininkai ar akademikai su tokiomis koncepcijomis kaip ontologinis natūralizmas, prinesdami jų nustatytas tikrovės ribas, bando riboti ir galimą pažinimą. Tai yra siekis kontroliuoti žmonių įsitikinimus ir riboti prieigą prie nepriimtinių įsitikinimų formavimo procedūrų legitimacijos. Šiuo pagrindu kartais ir filosofija priskiriama beverčių pseudomokslų sričiai. Ontologinio natūralizmo šalininkams galima pritaikyti gamtos mokslų pavyzdžiu sekantiems politikos mokslininkams skirtus žodžius: kaip šie „nekalba apie tuos politinio gyvenimo aspektus, kurių nepasiekia jų pažinimo metodai arba kuriems reikia kitų metodų“ (Jokubaitis, 2016, p. 139), taip ir ontologinio natūralizmo pasekėjai nekalba apie jų metodais nepasiekiamus tikrovės aspektus, tačiau kartu neigia jų buvimą ir nubrėžia griežtas ribas, dėl kurių apie tai nebegalima pagrįstai kalbėti. Natūralistinio pasaulėvaizdžio šalininkai, siekdami tiesos pažinimo ir kartu skelbdami vertybinį neutralumą, savo metodu steigia dar nepažintos tikrovės ir dar neatrastos tiesos ribas, taip pažeisdami tiek savo pirminius nusistatymus dėl vertybinio neutralumo, tiek išduodami pamatinius ir atvirai deklaruojamus siekius pažinti tiesą, kad ir kokia ji bebūtų.

Galima įžvelgti, kad ontologinis natūralizmas, niekaip epistemiškai nekildamas iš metodologinio natūralizmo, veikia kaip tam tikra „natūralistinės politikos“ metodika. Ontologinio natūralizmo šalininkai naudojami mokslo autoritetu veikdami politiškai tiek visuomenėje, tiek ir akademinėje bendruomenėje, norėdami apriboti jiems nepriimtinių pažiūrų grindimo galimybes, užuot savo pažiūras grindę mokslu, jie, atvirkščiai, mokslą apriboja savo turimomis pažiūromis²⁶. Tokie galios argumentai išduoda esminę aplinkybę, kad metodologinį ir ontologinį natūralizmą sieja ne episteminis, o galios siekimu grįstas politinis ryšys, ypač, kai prabylama apie moralinę prievolę priimti ontologinį natūralizmą.

Tad natūralizmo šalininkų argumentų nepakankamumas ir ydingumas, ir toliau skelbiant natūralistinę ontologiją tarsi gamtos mokslai ją kuo puikniausiai pagrįstų, verčia manyti, jog nesėkminga argumentacija susijusi būtent su per dideliu noru moksle pamatyti savo įsitikinimus, o ne šiuos formuoti mokslo teikiamų duomenų pagrindu.

Tačiau visa tai galioja ir teizmo šalininkams. Juos sunkiau apkaltinti galios argumentais, nes jie neturi iš pažiūros su mokslo praktika ar bent metodika aiškiau derančių ontologinių pozicijų, kurias galėtų skelbti kylančiomis būtent iš mokslo praktikos ir metodų. Daugiausia, ką jie gali padaryti, tai apeliuoti į tai, kad jų metafizinės nuostatos neprieštarauja tam, kuo užsiima gamtos mokslai, ir kad jų pozicija gali būti suderinama neblogiau ar net geriau nei natūralizmo šalininkų.

²⁶ Tai netaikytina visiems natūralizmo šalininkams, tačiau tokia tendencija daugiau nei akivaizdi tuo atveju, kai kalbama tarsi iš mokslo autoriteto perspektyvos ir, greta konceptualių argumentų, vadovaujamosi moraliniais ir politiniais argumentais ar net reikalavimais.

Teistams galima pritaikyti visus anksčiau minėtus ir jų pačių dažnai naudojamus argumentus dėl to, kad akademikai ieško alternatyvų vyraujančioms teorijoms ar teoriniams modeliams, nors šie neturi ypatingų trūkumų, ar kad gina abejotinas koncepcijas ir vadovaujasi abejotinais argumentais, nes siekia pagrįsti sau priimtinesnį įsitikinimų visetą, o ne pasiduoti nuostatai eiti ten, kur veda argumentai, nepaisant turimų išankstinių įsitikinimų. Teistai lygiai taip pat suinteresuoti kritikuoti natūralizmą ne dėl kokių nors ypatingų jo trūkumų, o dėl to, kad šis iš principo prieštarauja jų metafiziniams ir vertybiniais įsitikinimams.

Tarkime, tas pats Craigas pernelyg drąsiai nureikšmina jam metafiziškai nepriimtinas fizikines koncepcijas ir teorinius modelius ar tuo labiau elgiasi itin drastiškai, kai bando įžvelgti Dievą už tų teorinių modelių, kurių kūrėjai ir plėtotojai patys nesutinka su tokia interpretacija. Tai ypač akivaizdu pateikiant argumentus už visatos priežasties anapus pačios visatos buvimą, kai skubama pripažinti, jog tai yra Dievas, nors tokia priežastimi gali būti ir ne jis, todėl toks argumentas savaime nepakankamas. Craigas pastebi, kad šiuolaikinis skaitytojas, pripratęs prie antologiškai pateikiamų Tomo Akviniečio penkių būdų įrodyti Dievo buvimą, kartais kritikuoja filosofą dėl pernelyg skubotų išvadų, tačiau šis nesusipratimas kyla tik ištraukus argumentus iš konteksto, kuris susideda iš argumentų organinę visumą sudarančių *Teologijos sumos* 2, 3 ir 11 klausimų, iš kurių tik po pastarojo įrodymas laikomas užbaigtu (Craig, 1986 [1980], p. 159). Nė vienas iš šių argumentų nėra pakankamas Dievo buvimui pagrįsti, o veikiausiai nurodo į tai, kad turi būti atitinkamai veikiančioji, tikslinė, būtinoji priežastis ir pan., tačiau jų susiejimas ir sutelkimas Dievo idėjoje reikalauja papildomų filosofinių ir teologinių žingsnių, kurie tokius argumentus konceptualizuoja platesnėje teorinėje sistemoje, be kurios jie geriausiai atveju įrodo tik atitinkamą priežasčių buvimą, bet ne savaiminę tų priežasčių redukciją į Dievą. Ypač problemiška, kai šie argumentai siejami su gamtamokslinėmis koncepcijomis siekiant parodyti, kad tuos argumentus jos atitinka ir todėl juos pagrindžia. Pavyzdžiui, Stephenas Hawkingas, pats įrodinėjęs visatos ir laiko pradžią su lig Didžiuoju sprogiu bei oponavęs teoriniams modeliams, kurie galėtų teigti visatos amžinumą vienokia ar kitokia forma (2010 [1996], p. 19-20), buvo ateistas ir nematė galimybės iš jo ginamo modelio išpešti naudos Dievo pripažinimo atžvilgiu. Toks tų pačių teorijų skirtingas vertinimas gali būti susijęs su tuo, jog abi pusės nori jame matyti sau priimtinesnės ontologijos patvirtinimą, nors tokios teorijos pačios iš savęs to nei patvirtina, nei paneigia.

Gamtos mokslai nepasako nieko apie tai, kas galėtų ar negalėtų egzistuoti už jo ribų, tad ir kokia galėtų ar negalėtų būti priežastis už fiziškai apčiuopiamos visatos ribų erdvėje arba laike. Lygiai kaip natūralizmo šalininkai daro nepagrįstus apibendrinimus neigdami nefizinę tikrovę, nors jų apibendrinimų gamtos mokslai nepagrindžia, taip ir teizmo šalininkai per daug skuba įžvelgti Dievą ir netrukus priskirti jam teizmo kontekste įprastas savybes. Tuo metu daugiausia, ką vieni ar kiti gali pasakyti, tai kad neturime duomenų teigti vieno arba kito apie tai, kokia ontologinė pozicija

teisingai charakterizuoja mūsų tikrovę, su kuria iš esmės vienodai suderinama tiek natūralistinė, tiek ir teistinė pozicija. Van Fraassenas, kaip jau minėta 4.1 skyriuje, mano, kad tiek materialistinė, tiek teistinė, dualistinė ar idealistinė metafizika vienodai susidurs su ta problema, kad, grindžiama mokslu, skatins priklausomybę nuo kintančių mokslo duomenų. Tai savaime skatina šališkumą atsirinkinėjant moksle tai, kas pagrindžia pageidaujamą metafizinę poziciją, o tai, kas nesuteikia jai pagrindo, atmetant kaip nesvarbų dalyką. Todėl savaip komiškai ir net vaikiškai atrodo, kai natūralizmo ir teizmo šalininkai vieni kitus kaltina neracionalumu, kad jų pozicijos nedera su gamtos mokslais arba tiesiogiai jiems prieštarauja. Pavyzdžiui, Tedas Petersas teigia, jog mūsų mokslinėje žinijoje esama spragų, kurias linkstama užkišti natūralizmu ten, kur tikroji dalykų padėtis dar nėra pažinta: „mūsų mokslininkai nesugebės paaiškinti sąmonės, kol laikysis įsikibę apriorinės materializmo filosofijos“ (2015, p. 5). Tačiau, sakydamas, kad mokslininkai nesugebės paaiškinti sąmonės tol, kol bus įsitikinę materializmu, Petersas suponuoja, jog sąmonė gali būti paaiškinama tik nematerialistiškai. O tai jau išduoda jo paties išankstinį įsitikinimą anti-materializmu ir projekciją į žinojimą ties ten, kur jis neturi pagrindo skelbtis tą žinojimą turįs. Lengva pastebėti, kai oponentas laikosi išankstinių įsitikinimų apie tai, ko dar nėra pažinęs, ir neprileidžia net galimybės tą pažinti tokiu būdu, kuris nesuderinamas su jo pageidaujamomis tiesomis. Kur kas sunkiau pastebėti tą patį savo atveju.

Todėl tenka grįžti prie Hardcastle nuogaštavimų ir pritariamai pakartoti, jog patenkame į bėdą, kai natūralizmo ir teizmo kontroversijoje kuri nors pusė bando naudotis mokslo metodais ar tariama jų nesėkme tam, kad paremtų geidaujamą ontologiją, nes mokslas nei gali, nei turi prisiimti naštą pasakyti, ar egzistuoja Dievas ir, jei egzistuoja, koks yra jo poveikis pasauliui (Hardcastle, 2016, p. 121). Tą ypač gerai liudija Plantingos pastangos išvelgti gamtos mokslų nepakankamumą ir prie jo siūlyti teistinę ontologiją, kurios ribose esą geriausiai ir klestės natūralistinė epistemologija. Kaip jau buvo parodyta 3.2, 3.3 ir 4.2 skyriuose, evoliucinis žmogaus pažintinių gebų aiškinimas yra pakankamas, kad jam nereikėtų papildomų teizmo elementų, pastiprinančių tą aiškinimą, ypač, kai teizmas pats tokia pastiprinančiąja geba šiuo klausimu nepasižymi. Tačiau, nepaisant jo argumentų nepakankamumo, jis ir toliau ne tik laikosi savo pozicijos (tai suprantama), bet ir kaltina savo oponentus neracionalumu.

Tokiame kalbėjime esama rizikos pasiimti mokslą kaip instrumentą ir jį tąsyti į vieną ar kitą pusę žarstantis metafizinėmis koncepcijomis, skelbiant, jog štai šita, o ne kita ontologinė pozicija yra geriau suderinama ir net vaisingai papildanti gamtos mokslą. Nesunku pastebėti tendenciją teistiškai motyvuotų filosofų atveju teigti metafizines koncepcijas kaip kažką, ko tūlas mokslininkas negali net adekvačiai suprasti, nes yra perdėm apribotas savo metodų. Tokiu atveju jau bandoma steigti pažinimo sričių susisluoksniavimą ir disciplinų hierarchiją iš teistinės perspektyvos, bet kokius mokslinius aiškinimus išstumiant kaip nereikšmingus ir galinčius nebent ką nors pasakyti

detalių lygmeniu, bet ne esmingai svarbaus (Tomas, 2017, p. 65). Tai akivaizdus šališkumo pavyzdys, bandant savąjį pažinimo būdą privileijuoti kitų atžvilgiu ir tokiu būdu susidaryti galimybę kalbėti galios argumentais, kurie yra artimesni politikos, o ne akademinės filosofijos specifikai.

Tad ir kontroversijos tarp natūralizmo ir teizmo nesėkme laikytinas lengvai numanomas, o neretai ir atvirai matomas vertybinis angažuotumas, nuskurdinantis abiejų pusių argumentus ir verčiantis diskutuoti dėl intelektualinių pozicijų, kurių nenorima atsižadėti vertybiniu lygmeniu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad problema yra daugiasluoksnė, nes ne tik argumentai gali būti motyvuoti vertybiškai ir jais gali būti bandoma pritempti gamtos mokslus prie norimos metafizinės pozicijos, bet ir pati kritika vienas kitam gali būti šališka ir nepamatuota, kai oponentai matomi kaip veikiantys intelektualiai nesąžiningai, visiškai nematant, jog lygiai tas pats vyksta ir tavo paties intelektualinėje stovykloje. Štai tokių niuansų išvelgimas aptariamoje diskusijoje leidžia daryti išvadą, jog kontroversija tarp evoliucinio natūralizmo ir teizmo, nors aktyviai vyksta ir tikrai greitu metu nenutrūks, nėra pavykusi ir būtent šia savo nesėkme skatina ir toliau visas puses laikytis savo įprastų pozicijų ir argumentų. Nepaisant to, kontroversija nėra beprasmė, nes kiekvienai pusei suteikia galimybę geriau išsigryninti savo nuostatas, pastiprinti silpnąsias vietas ir verčia formuluoti geresnius argumentus jos apgynimui bei alternatyvios pozicijos atmetimui. Nors diskusija turi daug trūkumų, tačiau pasižymi stipriais argumentais prieš oponuojamą poziciją, ir jau vien tuo yra įdomi bei vertinga nepriklausomai nuo to, kuriai pusei – jei kuriai nors apskritai – įsipareigojama.

Išvados

1. Metodologinis natūralizmas neimplikuoja ontologinio natūralizmo, nes pirmasis nurodo tik tyrimo ribas, kurios verčia ontologiškai išsipareigoti tam, kas jomis apibrėžiama, tačiau nieko nesako apie tai, kas yra ar nėra ir kas turėtų ar neturėtų egzistuoti už tų tyrimui pasirinktų ribų. Todėl perėjimas iš metodinio lygmens į metafizinį, mokslo praktikos pagrindu teigiant tikrovės ribas, sutampančias su lig jo tyrimo ribomis, yra nepagrįstas. Metodinė nuostata savaime negali pagrįsti metafizinės pozicijos, nes tai tebtų tautologinis kalbėjimas iš anksto įsivestų įsitikinimų pagrindu. Be kita ko, ontologinio natūralizmo, kiek jis grįstas metodologiniu, prielaidos sunkiai suderinamos su metodologinio natūralizmo reikalavimais, kurių laikantis ontologinio natūralizmo įrodinėjimas užklaustų pačius šiuos reikalavimus, nes būtų tiriamas pats metodinės apibrėžties teisingumas, taip metodinę nuostatą verčiant tirti pačią save ir sunaikinant tyrimo metodinį pagrindą.
2. Fizikos užbaigtumo teorija apima vien priežastines sąveikas ir savaime neimplikuoja ontologinių nuostatų, todėl perėjimas iš metodinio lygmens į metafizinį savaime nėra pagrįstas. Priežastinio uždarumo implikuojamas determinizmas verčia abejoti sąmoningo pažinimo galimybe ir redukuoja pažinimą į praktinio poveikio priemones, kurių veiksmingumas nebūtinai priklauso nuo tikrosios dalykų padėties atitikimo. Tai užklausia (nors ir nepaneigia) racionalaus diskurso galimybę, o sykiu ir pačią determinizmą implikuojančio fizikalizmo koncepciją bei jos racionalumą.
3. Epistemiškai nepateisinamas natūralizmo šuolis nuo metodo prie ontologijos dažnai teisinamas praktiniais – politiniais ir moraliniais – argumentais, kurie yra ne kas kita kaip mokslo autoritetu paremti galios argumentai, bandantys nubrėžti prasmingų klausimų ribą tokiu būdu, kad ši nebūtų suderinama su nepageidaujamų ontologinių ir vertybinių įsitikinimų racionaliu pagrindimu. Tokie argumentai intelektualiai nesąžiningi ta prasme, kad daro išvadas apie dar nepažintą tikrovę, praktinį motyvą išskeldami aukščiau teorinio pagrįstumo.
4. Pastanga teizmą siūlyti kaip už natūralizmą geresnį patikimumą pažintinėms geboms užtikrinančią alternatyvą yra nepagrįsta, nes teizmas tik dubliuoja tai, ką natūralioji atranka šiuo klausimu gali ir turi padaryti pati iš savęs be jokių teistinių papildymų. Šiuo atžvilgiu teizmas neprideda nieko naujo prie evoliucijos proceso, ko šis dar neturėtų. Tačiau, teigdamas vien tai, ką evoliucinis procesas turi pats iš savęs, nieko neprideda ir natūralizmas, nors ir yra pranašesnis už teizmą tuo požiūriu, kad postuluoja mažiau paaiškinimui reikalingų esinių.
5. Teistiniame kontekste vienodai negalime žinoti nei kad Dievas apgaulinėja, nei kad neapgaulinėja, nes bibliniai Dievo apgaulės pavyzdžiai ir nežinia dėl to, ar galime patikimai

pažinti Bibliją nesikliaudami ydingame rate besisukančiais argumentais, verčia abejoti teizmo galimybe užtikrinti pažintinių gebų patikimumą. Šia prasme teizmas pažintinių gebų patikimumo užtikrinimo atžvilgiu apskritai nėra alternatyva natūralizmui.

6. Plantingos argumentas už teizmą kaip natūralizmo alternatyvą neturi patikimo pagrindo ir remiasi iš anksto tuo, ką dar tik įrodinėja – patikimas Dievo motyvų pažinimas suponuojamas tam, kad būtų užtikrintas pažinimo patikimumas, tačiau šiuo jau remiamasi dar jo nepagrindus. Tuo tarpu pripažinus Plantingos argumento išvadas dėl natūralizmo, pažintinių gebų patikimumo atžvilgiu pasirinkimas tarp teizmo ir natūralizmo tampa nerelevantiškas, nes su ta pačia nepatikimumo problema susiduria ir teizmas. Vadinasi, kiek Plantingos argumentas prieš natūralizmą laikomas pagrįstu, tiek jis implikuoja skepticizmą apskritai pažintinių gebų atžvilgiu nepriklausomai nuo pasirinktos ontologinės pozicijos, o tai užginčija patį šį argumentą tuo būdu, kuriuo argumentas kaltina natūralizmą.
7. Kontroversijoje dėl natūralizmo ir teizmo galima įžvelgti ar net atvirai matyti vertybinį angažuotumą abejose diskusijos pusėse, kai teoriniu požiūriu abejotini argumentai pastiprinami praktiniais argumentais, bandančiais hierarchizuoti pažinimo sritis ir ginti teorines pozicijas, kurių nenorima ir veikiausiai neketinama atsižadėti dėl praktinių priežasčių. Būtent tokia situacija, dažnai lydinti nesėkmingus ir abejotinus argumentus iš abiejų pusių, matant tokius trūkumus oponentų pozicijose, bet ne savose, didžiąja dalimi ir lemia tai, kad kontroversija tarp evoliucinio natūralizmo ir teizmo kaip jo alternatyvos yra nepavykusi, nes natūralizmas kaip metafizinė pozicija savaime nekyla iš metodologinio natūralizmo ir nėra epistemiškai pagrįstas gamtamokslio pagrindu, o teizmas neužtikrina pažintinių gebų patikimumo ir todėl jo atžvilgiu apskritai nesudaro alternatyvos natūralizmui.

Literatūra

1. Albert, H. 1985 (1968). *Treatise on Critical Reason*. Translated from German by M. V. Rorty. New Jersey: Princeton University Press.
2. Barrow, J. D. 1994. *The Origin of the Universe*. New York: Basic Books, HarperCollins.
3. Boucher, S. C. 2020. „Methodological naturalism in the sciences“. *International Journal for Philosophy of Religion* 88(1): 57-80. New York: Springer.
4. Brown, N. 2013. „Faith versus naturalism“. *Compass* 47 (3): 29-32. Sydney: Chevalier Resource Centre.
5. Boudry, M., Vlerick, M. 2014. „Natural Selection Does Care about Truth“. *International Studies in the Philosophy of Science* 28(1): 65-77. Abingdon-on-Thames: Routledge.
6. Childers, G. 2011. „What’s wrong with the evolutionary argument against naturalism?“. *International Journal for Philosophy of Religion* 69(3): 193-204. New York: Springer.
7. Churchland, P. M. 1995. *The Engine of Reason, the Seat of the Soul*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
8. Clark, K. J. 2016. „Naturalism and its Discontents“. In: K. J. Clark (ed.), *The Blackwell Companion to Naturalism*. Chichester: Wiley-Blackwell, p. 1-15.
9. Craig, W. L. 1986 (1980). *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*. Basingstoke & London: The MacMillan Press.
10. Craig, W. L. 2001 (2000). „Naturalism and cosmology“. In: W. L. Craig, J. P. Moreland (eds.), *Naturalism: A Critical Analysis*. London, New York: Routledge, p. 215-252.
11. Crane, T. 1991. „All God Has to Do“. *Analysis* 51(4): 235-244. Oxford: Oxford University Press.
12. Dagys, J. 2008. „The Mind-Body Problem and Libertarian Freedom of the Will“. *Problemos Priedas*: 55-62. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
13. Darwin, Ch. 2008 (1881). „Charles Darwin to W. Graham, Down, July 3rd, 1881“. In: *The Life and Letters of Charles Darwin*. Vol. I. Gloucester: Dodo Press, p. 262-263.
14. Deem, M. J. 2018. „A flaw in the Stich–Plantinga challenge to evolutionary reliabilism“. *Analysis* 78(2): 216-225. Oxford: Oxford University Press.
15. De Caro, M., Macarthur, D. 2004. „Introduction“. In: M. De Caro, D. Macarthur (eds.), *Naturalism in Question*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 1-20.
16. Draper, P. 2012 (1997). „Evolution and the problem of evil“. In: L. P. Pojman & M. Rea (eds.), *Philosophy of Religion: An Anthology*. 6th ed. Belmont: Thomson Wadsworth, p. 315-329.

17. Fodor, J. 2002. „Is Science Biologically Possible?“ In: J. Beilby (ed.), *Naturalism Defeated?: Essays on Plantinga's Evolutionary Argument Against Naturalism*. Ithaca & London: Cornell University Press, p. 30-42.
18. Gilaitis, M. 2017. *The Possibilities of Semantic Naturalism: The Standard View and an Ability-Based Alternative*. Ph. D. Vilnius University.
19. Haggard, P. 2019. „The Neurocognitive Bases of Human Volition“. *Annual Review of Psychology* 70: 9-28. Palo Alto, CA: Annual Reviews.
20. Hardcastle, V. G. 2016. „The Horrid Doubt”: Naturalism and Evolutionary Biology“. In: K. J. Clark (ed.), *The Blackwell Companion to Naturalism*. Chichester: Wiley-Blackwell, p. 109-123.
21. Hawking, S. 2010 (1996). „Classical Theory“. In: S. Hawking, R. Penrose, *The Nature of Space and Time*. 13th ed. Princeton, NJ: Princeton University Press, p. 3-26.
22. Ye, F. 2011. „Naturalized truth and Plantinga's evolutionary argument against naturalism“. *International Journal for Philosophy of Religion* 70(1): 27-46. New York: Springer.
23. Jervis, R. 2006. „Understanding Beliefs“. *Political Psychology* 27(5): 641-663. Oxford & Malden, MA: Blackwell Publishing.
24. Jokubaitis, A. 2016. *Filosofas kaltina mokslininkus, arba Kas blogai su politikos mokslu?* Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai.
25. Jong, J., Visala, A. 2014. „Evolutionary debunking arguments against theism, reconsidered“. *International Journal for Philosophy of Religion* 76(3): 243-258. New York: Springer.
26. Kant, I. 2013 (1781). *Grynojo proto kritika*. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. 3-ioji patais. laida. Vilnius: Margi raštai.
27. Kim, J. 1984. „Concepts of Supervenience“. *Philosophy and Phenomenological Research* 45(2): 153-176. Providence, RI: International Phenomenological Society.
28. Kim, J. 2003. „The American Origins of Philosophical Naturalism“. *Journal of Philosophical Research* 28(APA Centennial Supplement): 83-98. Charlottesville, VA: Philosophy Documentation Center.
29. Lee, W.-Y. 2009. „Does Plantinga's Evolutionary Argument against Naturalism Work?“ *Religious Studies* 45(1): 73-83. Cambridge: Cambridge University Press.
30. Lewis, C. S. 2009 (1952). *Mere Christianity*. New York: HarperCollins.
31. Montero, B. G., Papineau, D. 2016. „Naturalism and Physicalism“. In: K. J. Clark (ed.), *The Blackwell Companion to Naturalism*. Chichester: Wiley-Blackwell, p. 182-195.
32. Nekrašas, E. 2010. *Pozityvus protas: jo raida ir įtaka modernybei ir postmodernybei*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

33. Nieminen, P. *et al.* 2017. „Biblical and Theistic Arguments Against the Evolutionary Argument Against Naturalism“. *Zygon* 52(1): 9-23. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Ltd.
34. Papineau, D. 1993. *Philosophical Naturalism*. Oxford, Cambridge, Ma.: Blackwell Publishers.
35. Papineau, D. 2001. „The Rise of Physicalism“. In: C. Gillett, B. Loewer (eds.), *Physicalism and Its Discontents*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 3-36.
36. Papineau, D. 2020 (2007). „Naturalism“. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://plato.stanford.edu/entries/naturalism/>> [žiūrėta 2021 05 15].
37. Peacock, H. 2011. „Two Kinds of Ontological Commitment“. *The Philosophical Quarterly* 61(242): 79-104. Oxford: Oxford University Press.
38. Peters, T. 2015. „Naturalism of the Gaps“. *Theology and Science* 13(1): 4-7. Abingdon-on-Thames: Routledge.
39. Plantinga, A. 1993. *Warrant and Proper Function*. New York: Oxford University Press.
40. Plantinga, A. 2000. *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press.
41. Plantinga, A. 2002. „Introduction. The Evolutionary Argument against Naturalism: An Initial Statement of the Argument“. In: J. Beilby (ed.), *Naturalism Defeated?: Essays on Plantinga's Evolutionary Argument Against Naturalism*. Ithaca & London: Cornell University Press, p. 1-14.
42. Plantinga, A. 2006. „How naturalism implies skepticism“. In: A. Corradini, S. Galvan, E. J. Lowe (eds.), *Analytic Philosophy without Naturalism*. Abingdon, New York: Routledge, p. 29-44.
43. Plantinga, A. 2008. „Against Naturalism“. In: A. Plantinga, M. Tooley, *Knowledge of God*. Malden: Blackwell, p. 1-69.
44. Plantinga, A. 2011A. „Content and Natural Selection“. *Philosophy and Phenomenological Research* 83(2): 435-458. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
45. Plantinga, A. 2011B. *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion, and Naturalism*. New York: Oxford University Press.
46. Ramsey, W. 2002. „Naturalism Defended“. In: J. Beilby (ed.), *Naturalism Defeated?: Essays on Plantinga's Evolutionary Argument Against Naturalism*. Ithaca & London: Cornell University Press, p. 15-29.
47. Raselas, B. 1982 (1935). *Religija ir mokslas*. Iš anglų k. vertė L. Skeivienė. Vilnius: Mintis.
48. Schafersman, S. D. 1997. „Naturalism is An Essential Part of Science and Critical Inquiry“. (pranešimo rankraštis). Prieiga per internetą: <<https://holtz.org/Library/Philosophy/Metaphysics/Naturalism%20by%20Schafersman%201997.html>> [žiūrėta 2021 05 15].

49. Sellars, W. 1956. „Empiricism and the Philosophy of Mind“. In: H. Feigl, M. Scriven (eds.), *Foundations of Science and the Concepts of Psychology and Psychoanalysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, p. 253-329.
50. Sinclair, N. 2012. „A Dogma of Naturalism“. *Metaphilosophy* 43 (5): 551-566. Hoboken, NJ: Willey.
51. Slagle, J. 2015. „Plantinga’s Skepticism“. *Philosophia* 43(4): 1133-1145. New York: Springer.
52. Sosa, E. 2007. „Natural Theology and Naturalist Atheology: Plantinga’s Evolutionary Argument Against Naturalism“. In: D.-P. Baker (ed.), *Alvin Plantinga*. New York: Cambridge University Press, p. 93–106.
53. Sosa, E. 2018. „Alvin Plantinga on Theism, Naturalism, and Rationality“. In: T. Shah, J. Friedman (eds.), *Homo Religiosus?: Exploring the Roots of Religion and Religious Freedom in Human Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 140-156.
54. Swinburne, R. 2004 (1979). *The Existence of God*. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
55. Šaulauskas, M. P. 2012. „Moderniosios epistemologijos solipsizmas *ex principio interno*. Metafilosofinis agnologijos svarstymas“. *Problemos* 81: 33-43. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
56. Tomas, S. 2017. „Ar „sielos hipotezė“ laikytina mokslinė hipoteze?“ *Logos* 93: 57-68. Vilnius: Logos.
57. van Fraassen, B. 1996. „Science, Materialism, and False Consciousness“. In: J. L. Kvanvig (ed.), *Warrant in Contemporary Epistemology: Essays in Honor of Plantinga’s Theory of Knowledge*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, p. 149-181.
58. Willard, D. 2001 (2000). „Knowledge and naturalism“. In: W. L. Craig, J. P. Moreland (eds.), *Naturalism: A Critical Analysis*. London, New York: Routledge, p. 24-48.
59. Williamson, T. 2014. „What is naturalism?“. In: M. C. Haug (ed.), *Philosophical Methodology: The Armchair or the Laboratory?* Abingdon: Routledge, p. 29-31.
60. Wittgenstein, L. 1965 (1930). „A Lecture on Ethics“. *The Philosophical Review* 74 (1): 3-12. Durham: Duke University Press.
61. Wunder, T. A. 2008. „Anti-naturalism and proper function“. *Religious Studies* 44(2): 209-224. Cambridge: Cambridge University Press.
62. Wunder, T. A. 2013. „Alvin Plantinga on Paul Draper’s evolutionary atheology: implications of theism’s noncontingency“. *International Journal for Philosophy of Religion* 74(1): 67-75. New York: Springer.
63. Xu, Y. 2011. „The troublesome explanandum in Plantinga’s argument against naturalism“. *International Journal for Philosophy of Religion* 69(1): 1-15. New York: Springer.